

Судебн 40

ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОЧЕДОВЕДИЯ
Академии Наук
СССР

ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԱՄՏԻԿԸ

891.99

Զ-83

„ՀԵՐԱՄԵՍ“ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ, ՅԵՐԵՎԱՆ.

N 227

30 NAT 227
C. J. W. 140

U
Ca1386

891.99

2-83

ՍՏ. ԶՈՐՅԱՆ

ԳՐԱԴԱՐԱՆԻ ԱՂԶԻԿԸ

БИБЛИОТЕКА
ИНСТИТУТА
ВОСТОКОВЕДЕНИЯ
Академии Наук
СССР

№ 1.

„ՀԵՐՄԵՍ“ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ — 1926.

ՏՊԱՐԱՆ „ՀԵՐՄԵՍ“
 ՀՐԱՏԱՐԱԿՋՈՒԹՅԱՆ,
 ՅԵՐԵՎԱՆ, ՄԱՐՔՍԻ
 Փ. 29. ԳՐԱՌԵՊՎԱՐ
 № 392Բ. ՏԻՐ. 2000.

59605-66

(Մի կնիչ պատմած)

1.

Մեծ չի մեր քաղաքը, բայց սիրուն է. մի կողմը անառտ է, մյուս կողմը՝ սարեր, յեանք՝ սարեր, առաջը՝ սարեր, ու եղ սարերի ու անտառի արանքում—մեր քաղաքը: Յերեք կողմից ել ջրեր են գնում խշշալով. յերբ գիշերը, քաղաքի քնած ժամանակ, դուրս ես գալի դուռը—ամեն կողմից ջրի խշշոց է լսվում—խը՛շշ, խը՛շշ, խը՛շշ... Ականջներդ թշշում են: Միայն են ժամանակ, յերբ պոեզիա գրգռալով գալիս է ու շրվաղնում՝ սուս—սար ու ձոր դմբդմբում են, եղ ժամանակ ել ջրի խշշոց չես լսում: Միայն եղ ժամանակ: Լավ քաղաք է մեր քաղաքը. ամեն տան առաջ ծառ ու բաղչա, ամեն հայաթում՝ մի ջրհոր... Կաթը առատ, ձուռն՝ եփան. գեղերից բերում են ու թափում: Ձմեռը ցուրտ է մի քիչ, բայց ամառը՝ հոգ. ամբողջ ուր քամին սրըսրվում է: Դրուստ է անձրև ել շատ է գալիս,

բայց վոր արևը դիպչում է—արքայություն է դառնում: Մի խոսքով ենպես չի, ինչպես Երեմիանում: Հիմի կասեք, յեթե ենտեղ լավ եր, բա ինչու ես յեկել Երևան: Յեթե ինձ մնար, իհարկե, չեյի գա: Բայց աղջիկս ինքը յեկավ ենտեղ ու պատճառ եղավ, վոր յես ել գամ: Ինչքան ասի՝ տեղահան չըլեմ՝ չեղավ:—«Ձե, մայրիկ, ասում ե, անպատճառ պիտի գաս»... Դե, յես ել ունեմ-չունեմ ես մի աղջիկն ե: Մտածեցի՝ լավ չի ապրենք իրարից հեռու, ջուկ-ջուկ. լվացքով պահել-մեծացրել եմ, ուսում եմ տվել—հիմի թողնեմ մենակ: Լավ չի, ասի ու եկա: Յեթե տղես՝ Յերվանդա կենդանի ըլեր—եյի փոչինչ—կարող եյի մնալ մեր քաղաքում: Բայց երեխես գնաց, կորավ անհետ: Վոչ բարով կովի առաջին տարին ազատվեց փորպես մինուճար, բայց մեր տանտեր-խալփա Միխակը ու տերտերի ատվա-կատ տղեն՝ Վաղարշակը, կանչեցին թե՛ «արի, կամավոր գրվի. մեր ազգը, ասում ե, պետք ազատենք»: Տղես թե՛ «ինձ ազատել են, ասում ե, վոր յես մորս ու քվորս պահեմ: Յեթե կամա-վոր գրվեմ, ասում ե, բա նրանց ո՞վ կը պահի»: Նրանք թե՛ «Մերդ, փառք ասածու, դեռ աշխա-տում ե, լվացք ե անում, իրան ել կը պահի, քվորդ ել: Իսկ յեթե մերդ կարիք ունենա, ա-սում են, մենք կը պահենք»... Ու սկսեցին ա-

մանչեցնել երեխիս—Միխակը ջուկ, տերտերի ատ-վակատ տղեն՝ Վաղարշակը ջուկ. «Բա ամոթ չի քեզ պես յերիտասարդին, ասում են, եսպես ժա-մանակ տանը նստես. աշխարհքի ամեն ծերից, ասում են, հայ տղերքը կամավոր են գրվում—գալիս մեր հայ ազգը ազատելու—դու ենտեղ՝ չես ուզում գրվել»: Ենքան ասին, ենքան գլու-խը տարան—գրվեց: Գրվեց ու գնաց մեռավ... Ե՛հ, լավ ե եզ բաները չհիշեմ, թե չե ցավս կը նորոգվի նորից: Դուք հարցնում եք աղջկանս մասին:

Եղպես ուրեմն—վորդուցս հետո մնացինք յես ու աղջիկս: Ապրում եյինք, եզ վոր խալփա Միխակ յեմ ասում—նրա տանը: Դա ինքը հա-րուստ վաճառական եր. Թիֆլիզից միշտ վազո-նով ճոթ-կտոր եր բերում ծախում: Մեծամեծ մարդկանց հետ նստում եր, վեր կենում: Լավ ել հագնվում եր—կրախմալ, ռլապա, շորերը միշտ չոկած ու վոնց վոր ասեղի տակից նոր դուրս քաշած: Մի խոսքով՝ մեր քաղաքի առա-ջավոր մարդկանցից մինն եր: Կովի ժամանակ ել կոմիտեյի մեջ գործ ուներ—կամավոր եր գրում, ինչպես ասի, փող եյին հավաքում—եղ-պես բաներ Ինքը Միխակը իրա ընտանիքով—կնիկը՝ Լիզինկեն ու յերկու աղջիկը—Անիշկեն Սոնիշկեն ասլում եյին վերե, յես ներքե՝ պաղ-

վալում: Եդ պաղվալի յերեք աչքը նրանց ձեռին եր—փետ եյին դարսում, ձմռա պաշար եյին պահում՝ կախաններով տանձ, խաղող, և ուրիշ-ուրիշ բաներ: մի աչքն ել իմ ձեռին եր. փոքրիկ, ցած ոթախ եր՝ պատերը սվաղած, պուլը քարփշից: յերկու ել նեղ լուսամուտ ուներ. հնքան ցած եյին, վոր դուրսը մարդկանց վտաներն ու ծնկներն եր երևում մենակ: Յերկու մանեթ քրեհ եյի տալի, շաբաթը մի անգամ ել լվացքները անում քրեհի տեղ:

Եսպես ապրում եյինք—յես լվացք եյի անում սրահ-նրահ համար, Վիկտորը դպրոց եր գրում: Յես բան չեմ հասկանում, բայց բոլորն ել ասում եյին, վոր լավ ե սովորում, առաջագետ ե: Կային մարդիկ ել, որինակ, Միխակն ու Լինիլը՝ Լիզինկեն—ասում եյին. «Հանի աղջկանըդ դպրոցից, թող մի տեղ ծառայի, քեզ ոգնի. ինչ տուլի տեր ես, վոր աղջիկդ ուսումի ես տալի»: Յես—չե: Ասում եմ՝ իմ հերը մի լավ բան չի արել, վոր ինձ ուսում չի տվել. թող մի քիչ ել նեղ ապրեմ—մի աղջիկ ե բան սովորի... Են ժամանակ, յերը Յերվանդս սպանվեց—Վիկտորը ավարտելու վրա եր: Վեց-ութ տարի սովորեց—եդ տարին նոր ավարտեց: Յերը ավարտեց—սրահ-նրան խնդրվեցինք—գրագարանումը պաշտոն տվին: Թեթե, մաքուր գործ եր.

գիրք եր տալիս կարդալու, գրում եր ում գիրք տվեց, ումից ստացավ. պատուած գրքերը կարում եր, կպցնում: Ու ինքն ել՝ կարդում եր, կարդում, ինչպես դպրոց գնալու ժամանակ: Ել գիրք չեր մնում գրագարանում—բերում-կարդում եր: Յերեկը մինչև իրիկուն, իրիկվանից մինչև կես գիշեր:

— Աղջի, Վիկտոր, հաց կեր:

— Մայրիկ ջան, եսքանն ել պրծնեմ հետո, եսքանն ել կարգամ—նոր...

Ու կարդում եր տերտերի պես... Մեկ-մեկ ել կը նստեր կարդացածից կը պատմեր—ես բանը եսպես եղավ, են բանը—ենպես: Պատմում եր եդ գրքերը գրողների մասին, ես գիրքը գրողը, ասում ե, եսպես հասարակ մարդու վորդի յեյեղել, բայց տես ինչպես բաներ ե գրել... Կարդում եր հայերեն, ռուսերեն: Կարդում եր ու պատմում ինչպես են ապրում ուրիշ յերկիրներում, ինչպես են մարդիկ հարստանում, ինչպես են աղքատանում... Շատ բան չեյի հասկանում... Կը պատմեր եսպես, կը պատմեր մեծ քաղաքների մասին, կը պատմեր ինչ պրտի ըլի հետո, մեղանից եսքան տարի... Յես ել, շատ բան չեյի հասկանում, կըլսեյի—կըլսեյի ու կասեյի.—Եհ. եդ բոլորը վոր մենք չենք տեսնում, Վիկտոր ջան...

— Կը տեսներ, մայրիկ, ասում ե, կը տեսներ մի որ...

Եղ ժամանակներն եր, վոր խաբար յեկավ,
թե թագավորին քցել են թախախտ: Ինչ ուրա-
խություն եր: Ամեն տեղ կարմիր դրոշակ կա-
խեցին ու սկսեցին ճառեր ասել: Ժողովուրդը
մի քանի որ փողոցներից տուն չեր գնում. ճա-
ռեր են ասում, ուրախանում, ծափ են տալի.
«Կեցցե հեղափոխութիւնը, կեցցե հեղափոխու-
թիւնը»: Յես չեյի հասկանում ինչ բան է եղ
«հեղափոխութիւնը», բայց մտածում էյի, վոր
սրա վերջը վատ պիտի ըլի. անթագավոր յերկիր
չի ըլի: Մի քանի որ հետո ել Հայկ Ազատյանը
յեկավ Թիֆլիզից ու ճառ ասավ: Խոսեց, աման,
խոսեց, խոսեց, հալեց՝ գլուխները լցրեց: Թե ել՝
հին գլալա, հին նաչալնիկ, հին չիկովնիկ չպի-
տի ըլի. թե՛ դրանք բոլորը թագավորի մար-
դիկն են, բոլորին պիտի քշել... Դրանից հետո
եր, վոր պրիստալին բռնեցին, նաչալնիկին բռ-
նեցին, միսալոյ տուլը փախավ, լեւնիչը փախավ,
ստրաժնիկները պագոնները պոկեցին, մի քանի-
սին ծեծեցին, մի քանիսը փախան. տղերքն ըն-
կան փախչողների յետևից. վագում են ու ու-
սերեն գոռում. «Դո՛ժի յեվո, կալաւի յեվո, մի-
նել գիտեմ վոչ ինչ յեվո...» Եղպես գոռալով՝ ձի
քշեցին ստամնիկների յետևից ու գնացին...
Նրանք գնում են—շները նրանց յետևից... Ես
բանը ես իմ աչքով տեսա արդեն...

Ինչի՞ յեն եղպես անում, մտածում եմ,
խեղճ ստրաժնիկները ինչո՞վ են մեղավոր. շատ
եւ թագավորին քցեցին—ստրաժնիկներին ին-
չու եր ծեծում: Վիկտորը թե՛ «եղպես ել հար-
կավոր է դրանց, քանի վոր դրանք թագավորին
ծախված մարդիկ են», ասում է: Դրանից հետո
սկսեցին հակալ-հակալ անել ուրիշ մարդկանց ել-
մի պիսր. բռնեցին, թե մատնիչ է, մի ուս
վարժապետ ել, թե (խոսքն ել լավ չեմ կարում
ասի) պրավալաւսել է...

Ու հետո՝ ժողովք, ժողովք, ժողովք... Ամեն
որ: Եղ որմանից Վիկտորիս քունն ել փախավ,
հանգիստն ել: Յերեկը՝ զրադարան, իրիկունները՝
ժողովք. իսկ գիշերները՝ չի քնում: Կարգում է:
Կարգում է հայերեն, ուսերեն: Գրքեր, կա-
զեթներ:

— Աղչի բոլ է. եգքան կարգալ չի ըլի, ա-
սում եմ,—ինչքան կարդացել ես՝ հերիք է: Մի
բան վոր ավարտել ես. ել կարգալը ինչի՞դ է
պետք:

— Ե՛հ, մայրիկ, ասում է,—դու չես հաս-
կանում. դեռ ինձ հարկավոր է շատ բան կար-
դալ: Ուրիշները, ասում է, բարձր ուսում են
առնում, Պետերբուրգ, Մոսկով են գնում—յես ել
ասում է, գոնյա տանը կարդամ:

— Աղչի, ասում եմ, ախր աչքիդ լույսն ել
կերթա, գլխիդ ել խելք չի մնա...

Ում ես ասում: Շորերը հագին կարդում
ե, կարդում լամփի առաջ, հետո շորերը հանում՝
մտնում տեղը, լամփը դնում ե կողքին՝ սեղանի
վրա, ու ելի կարդում: Քնում եմ, գիշերվա կե-
սին գարլթնում—տեսնեմ՝ կարդում ե ելի. հիմի
ել գիրքը բարձին ե, դրել, յերեսի վրա ընկել ու
կարդում ե: Եսպես—իրան տվել եր գրքին. ինչ
անում եյի պոկ չեմ գալի: Տեսնում եյի ճար չկա—
մեկ-մեկ ել բարկանում եյի.

— Աղչի, աչքերդ չես խնայում, գոնյա
հավթը խնայի. կրակի գին ե դառել. լվացք ա-
նելով, ասում եմ, քու հավթի հախիցն ել չեմ
գա, եգ ինչ դու յես հավթ փչացնում:

Նա թե՛ Մայրիկ ջան մի խանդարի. յես
հավթը կառնեմ. եզուց բան պրտի խոսեմ ժո-
ղովում, թող նուրթ քաղեմ:

— Աղչի, բոլ ե, ասում եմ, դու ինչ գործ
ունես ժողովում. ինչ քու բանն ե դա: Հրե,
ասում եմ, Միխակի աղջկերքն ել աղջկերք են—
ինչի ժողով չեն գնում, յեթե ժողովը լավ բան ե.
չե՞ վոր նրանք քեզանից ավելի ուսում ունեն:

— Նրանք հեչ, ասում ե, ինձ նրանց թայր
մի անի. նրանք չեն ել ծառայում. նրանցը են
ե՛ պատրաստ ուտեն ու պուրի քսեն՝ ման գան:

Եգ մեկը դրուստ եր ասում: Տնաշենի աղջ-
կերքը ամեն որ ուսուց-ուսուց պուրի եյին քսում
ու՝ ես ինչ ե—թատրոն, ես ինչ ե—կլուր. վալ-
զալ. ամբողջ որը գոնթիկը բռնած՝ ման եյին գա-
լի, բայց ժողովք՝ սկի:

— Պուգրի յեն քսում, բայց քեզ պես մագնե-
րը չեն կտրում, ասում եմ, ու ժողով վազում:

— Մադերն ի՞նչիս են պետք, մայրիկ, ա-
սում ե.—յես հո նրանց պես փեսի չեմ ման գալի:

— Բա ինչ, ասում եմ, աղջկանն ել փեսա
ե պետք: Են տղեքը բա, ասում եմ, վոր քեզ
հետ ման են գալի ի՞նչ են:

Ես ասում եմ հանաքով:

Նա թե՛ ընկերներ են, ասում ե:

— Աղչի, ասում եմ, աղջկա ընկերը աղջիկ
կրվ...

— Ե՛հ մայրիկ, ասում ե, դու բան չես հաս-
կանում...

Դրուստ վոր բան չեյի հասկանում: Եսպես
որերը գնում են—դա՛ ժողով, գրադարան, կար-
գալ: Մեկ-մեկ ել մանի կնանիք խաբար են բե-
րում, թե Վիկտորդ ես ինչ տեղը խոսեց, են ինչ
տեղը ճառ ասավ: Մնացել եմ շվարած: Ես աղ-
ջիկը գժվել ե, ասում եմ. սրա կտպը պրտի քա-
շել: Մի որ ել մեր տանտեր Միխակն ե գան-
գատվում, թե «աղջիկդ կտար գլխել ե»:

— Խի, ասում եմ, խալփա, ի՞նչ ե արել:

— Շատ ե յերես առել, ասում ե. ամեն բանի մեջ ե ընկնում, վիճում:

— Ինչ կա վոր, խալվա, ասում եմ. ջահել աղջիկ ե, հավեսի յե ընկնում, խոսում ե. ուրիշներ չի նման հո քեֆեր չի անում գիշերները...

— Ձե մի, եդ եր պակաս, ասում ե. դու աղքատ կնիկ ես՝ քու աղջիկը պետք ե համեստ ըլի:

Տեսա շատ ե բարկացած—եկ բան չխոսեցի. եկ չհարցրի, թե պատճառն ինչ ե, վոր բարկացել ե: Նոր իրիկունը միայն իմացա, վոր Վիկտորը դրան ժողովի մեջ «բուրջվաղ» ե ասել: Եդ եկ իրանից՝ Վիկտորից իմացա:

— Վնւյ, քուտնամ յես, աղջի, ասում եմ.— դու նրա դեմ լեզու յես բանեցնում. դու ո՞վ ես վոր, ի՞նչ հոր վորդի յես, ասում եմ. ուզում ես մեզ տանից դուրս անի:

— Գլուխը քարը կըտա, ասում ե, թող դուրս անի. սրա պես տուն շատ կա:

Ու բարձր եկ խոսում ե:

— Ձենդ կտրի աղչի, ասում եմ. վերեւ կիմանան, կը խայտառակվենք:

— Նա ինքն, ասում ե, խայտառակությունից ազատվել ե, վոր մեզ եկ խայտառակի:

— Ի՞նչ ե արել. նրանից եկ կարգին մարդ:

— Լսվ կարգին մարդ ես գտել, ասում ե.—

խանութում յերկու աշկերտ ե պահում—մի կուպեկ չի տալի: Վարժապետների յերեք-չորս ամսըվա ուճիկը ուշացնում ե, վոր եդ փողովը առուտուր անի, ոգտվի:

— Ինչ անենք, ասում եմ.—մարդ ե, փողի պակասութիւն ե ունեցել... Վարժապետների ուճիկը հո չի՞ կերել:

— Ե՛հ, մայրիկ, ասում ե.—դու բան չես հասկանում. ավելի լավ ե չխոսենք:

Ու իրան նորից տալիս ե կարդալուն:

Ի՞նչ պըտի ըլի ես աղջկա վերջը, մտածում եմ,— վոնց անեմ, վոր սրան ճամփի բերեմ ու եդ բաներից հեռու պահեմ: Բայց ի՞նչ.—յես լվացքի, նա իրա գրագրարանում—ինչ ասես անում ե, ում հետասես խոսում ե: Գործս պըծնելիս՝ մեկ-մեկ գալիս եյի գրագրարան՝ ես կամ են բանը առելու—տեսնեմ՝ զա գիրք ե տալի սրան-նրան—տղի, աղջկա, մարդու, կամ գրքերը նշաններ ե անում, շեֆներում գարսում: Մեկ-մեկ եկ գընում եյի, տեսնում—տղա, աղջիկ գլխին հավաքած՝բան ե բացատրում—«եսպես գիրք ե, եսպես կը կարդաք». ամեն մեկին ջոկ, ամեն մեկին առանձին... Մեկ-մեկ եկ վիճում եր հասակն առած մարդկանց հետ, վարժապետների հետ: Նա իր կարգացած գրքերից, նրանք՝ իրենց: Շատ ժամանակ եկ ենպես բաներ եյին խոսում, վոր

յետ, անգետ կնիկ, բան չեյի հասկանում, բայց տեսնում էյի, վոր Վիկտորը՝ բոլորին լեզվակոխ ե տնում: «Ես ինչ բան ե ես աղջիկը, մտածում եմ, չի ել քաշվում իրա վարժապետներէց»: Յես նրա տեղը ամանչում եմ, բայց նա—հէչ:

— Զալըմ աղջիկ ունես, ասաց մի որ վարժապետներէց մինը, յերբ եղպես ելի գրադարան էյի գնացել, լսում էյի նրանց զրիցը.— Հախից կարըմ չենք գալ, ասում ե.— Մտում ե վոր սրբան Լենինի մոտ զրկենք:

— Լենինն ո՞վ ե, քա...

Թե՛ բալչեիկների մեծը: Ես խոսքը մի քանի անգամ ականջովս եր ընկել, բան չեյի հասկանում. ես անգամ ասի՝ մի հարցնեմ.

— Բալչեիկն ի՞նչ ե, ասում եմ, դա ո՞վ ե:

Թե՛ «քու աղջիկը»...

Ելի բան չհասկացա, բայց ամոթից չխոսեցի:

Եդ ժամանակներն եր, վոր յեկան թե՛ թագավորի տեղ ժողով ենք ընտրելու: Մի քանիսից ել լսել էյի, վոր նոր թագավոր են ընտրելու. բայց Վիկտորը թե՛—վոչ մի թագավոր ել չենք ընտրելու, վոչ հին, վոչ նոր. թագավորի փոխարեն, ասում ե, մի ժողով ե լինելու (անունն ել գիտեմ վոչ ի՞նչ), վոր պետք ե կառավարի, յերկի-

րը: Եսպես բաներ: Մի քանի որ հետո ել թե՛ ընտրում ենք: Բերին մեր քաղաքի պատերին նոմներ կպցրին—ամեն մինը մի դադ, ու ժողովրդին իմացրին, վոր ես ինչ որը գաք՝ նոմեր քցեք: Եդ բանում Վիկտորն ել աշխատում եր: Նա ել թուղթ եր տանում՝ սրան-նրան տալի, ժողով եր գնում, մի խոսքով ամբողջ որը հով պես պատվում եր: Եդ ժամանակ, մի որ մեր տանտեր Միխակի կնիկը—Լիզինկեն հարցնում ե ինձ.—Աննա, ի՞նչ նոմեր պիտի քցես:

— Յես ինչ գիտեմ, ասում եմ. առանց իմ քցելու ել յուր կերթան:

— Ձե, ասում ե, ինչո՞ւ. անպատճառ պետք ե քցել: Բայց վոր նոմերը կուգես քցել, հարցնում ե ելի:

— Գիտեմ վոչ, ասում եմ. Վիկտորս ասում ե՛ հինգ նոմերը քցի:

— Ձե, ասում ե.—հինգ նոմերը չարժի. չորս նոմերը քցի. իսկականը դա ե. ֆուգածներն, ասում ե, մեր ազգի հետ կապ չունեն. զալը են:

Վիկտորը տուն յեկավ—խոսքի մեջ պատմեցի, թե Լիզինկեն եսպես-եոպես: Դա բարկացավ, կամներն առավ՝ քարերն ընկավ:

— Գլուխը քարովն ե տալի, ասում ե, զալը ինքն ե ու իր մարդը, զալը իրանց նոմերն ե...

Պոսեց եոպես, խոսեց, խոսեց, վերջը՝

— Դու կերթաս, ասում ե, քեզ ինչ ասել եմ
— են ել կը քցես...

Ձեռք ել մի թուղթ ե տվել, վոր քցեմ:

Նոմեր քցելու ուրը գնացի ուսումնարան.
Էնտեղ եյին քցում: Մի չորս-հինգ յաւիկ եր
զրված. են կողքին ել հինգ վեց մարդ եր նըս-
տած: Ենքան ել ժողովուրդ կար վոր... Անհա-
շիվ: Մեր տանտերը—խալիա Միխակն ել եղաւդ
եր: Ինձ վոր տեսաւ՝

— «Դու ել ես եկել, Աննա, ասում ե.— Ի՞նչ
նոմեր ես քցելու:

Յես ձեռիս նոմերը ցույց տվի:

Դա առավ ու դեն շարտեց:

— Դա հեշ, ասում ե. առ սա քցի...

Ու տվեց մի ուրիշ թուղթ: Ենքան մարդ
կար, վոր ամոթից ել չուզեցի ասեմ, թե Վիկ-
տորս եսպես ե ասել: Գլուխը քարը, մտածեցի,
իմ քցելովը կամ չքցելովը ինչ պըտի ըլի, թող
քցեմ՝ կորչի, յես գնամ իմ բանին: Եսպես մտա-
ծելով՝ առա ու քցեցի...

Հետո վոր ես բոլորը Վիկտորը իմացավ— ինձ
վրա շատ բարկացավ: Շատ:

— Դու, ասում ե, անհասկացող կնիկ ես.
քու լամբ ու վատը չես հասկանում. գնացել ես
քու թշնամիներին ձեն տվել:

— Խի, ինչ թշնամի, ասում եմ,— ինձ հա-
մար մին ե. մի տեղ նոմեր պըտի քցեմ— քցեցի:

— Սկի ել մին չի, ասում ե.— հենց բանն
ել են ե, վոր մին չի. դու պետք ե, ասում ե,
ձեն տա նրան ով քու մասին մտածում ե, ով
քեզ կարող ե պաշտպանել:

— Ե՛հ, ասում եմ,— ասոված իմ պաշտպանը
խլեց են ուրից, յերբ Յերվանդս սպանվեց. ել ում
դարդն ե կտրել, ասում եմ, ինձ պաշտպանի.
Եսպես եկել եմ, եսպես ել կերթամ:

Նա թե՛ չե.— դու սխալվում ես. նոմեր հին-
գը են ե, վոր քեզ պետքին պաշտպանի:

— Յես բան չեմ հասկանում, ասում եմ:

— Դե վոր չես հասկանում, ասում ե, հաս-
կացողին լի:

Ու բարկացավ, վոտները խփեց գետնին.
խռովեց ինձանից: Խռովեց վո՞շ թե եսպես, վոր
չեր խոսում. նեղացավ, թե ինչու իրան չեմ լսել:

Եղպես: Եղ ժողովն ել, վոր վերջացավ— գա
սկսեց մի ուրիշ բան: Հերիք չեր մինչե կես գի-
շեր կարգում եր ելի՝ հայերեն, ուսուերեն,— հի-
մի ել ստավոտները վաղ վեր եր կենում՝ վազում
վակզալ, գալիս եր զոռով մի թաս չայ խմում
ու՝ զրադարան...

— Եղ վակզալ ինչի յես գնում, աղչի, հար-
ցնում եմ:

Թե՛ «Գրադարանի համար գիրք, կազեթ ստանալու...»:

— Հապա դու ասում եյիր փոշու՛կ ե՞ք ստանում:

— Հիմի մի մասն ել պոեզով ե գալիս, — ասում ե:

Բայց, տեսնում եմ, եդ բերած թղթերը գնում ե տուն ու ենպես գնում գրադարան:

Մեկ-երկու, մի ուր ել հարցրի.

— Բա ի՞նչու ես թղթերը հետդ չես տանում:

— Թող մնա, ասում ե, հետո կը տանեմ:

Եղպես ել գնում եր իրիկվա պոեզին: Մեկ-մեկ ել, տեսար, բերեց հրես մի կամ յերկու աղա կամ մի աղջիկ — իրա նման ժողերը կտրած

— Մայրիկ, ծանոթացիր, իմ ընկեր ես ինչը: Հետո ել թե՛

— Ընկերը քնելու տեղ չունի, մեր տանը պրտի քնի:

Ինչ ասեմ, տեսնում եմ անտուն աղերք են, տեղ եմ քցում, մաքուր սավան եմ փռում, իրա վիկտորի բաժինքի բարձը գնում եմ դրանց զըլ-խատակը: Թող փափուկ ըլի, ասում եմ, սրանք ել մի մոր վորդի յեն, փափուկ բարձի սովոր, ինչ անենք վոր եսոր ոտարութին են դուրս յեկել... Մի գիշեր քնում են դրանք, առավոտը գնում: «Ո՛ւր գնաց, աղջի», հարցնում եմ վիկ-

տորին: Նա թե՛ «վոչինչ, մոտիկ գեղը գնաց...»: Մի քանի ուր հետո եդ աղեն, եդ աղջիկը նորից են գալիս: Կապոցով թղթեր են բերում, ինչ վոր բան են փափում: Կամ թե վիկտորը վակզալից բերած թղթերը տալիս ե դրանց — գնում են: Մի քանի ուր, մի շաբաթ, ավելի աներևույթ են ըլում — մեկ ել հանկարծ լուս ընկնում: Ձե՛. տեսնում եմ դրանց արածը ուրիշ բան ե. ինչ-վոր փափում են, թաղուն բաներ են անում: Տեսնում եմ, վոր մեր տուն յեկողները միմեով գալիս են, առավոտը վաղ գնում, ենպես վոր հայաթում գեո մարդ զարթնած չի ըլում: Գնալիս ել միշտ խլշկոտում են, իրանց չորս կողմը նայում, թե մարդ հո չի տեսնում իրանց:

«Ձե՛, մտածում եմ, սրա վերջը վատ բան ե ըլելու: Ես աղջիկն իմ գլուխը փորձանք ե բերելու»: Եղպես ել եղավ:

2.

Ինչ վոր պատմում եմ — մայիսին եր, հենց մայիսի իրա առաջի ուրը՝ մայիսի մեկին: Մինչև եդ՝ յես, մեղքս ինչ թաղցնեմ, չեյի իմանում, վոր մայիսի մեկը տոն ե, բայց բանից դուրս եկավ, վոր եղպես ե — տոն ե:

Ինչե՛ր պատահեցին եդ ուրը, ամա՛ն... Ամենից առաջ եդ մայիսի մեկի առավոտը յերկու-

տղա եկան՝ Վիկտորին կանչեցին: Վիկտորը գրանց հրավիրեց ներս: Եկան գրանք, երկուսն էլ բլուզ հագած ջահել տղերք: Եկան թե «ընկեր Վիկտոր, գրոշակը տուր...» Մոռացա ասեմ, վոր մի քանի որ առաջ Վիկտորը մի կարմիր կրտսեր եր բերել ու յերկու որ վրեն չարչարվել, տառեր եր գրել, թե «կեցցե՛ նեղափսխորիկը», մին էլ, գիտեմ վոչ, ինչ «կեցցե՛»: Սիպտակ կրտորից տառեր եր կարել ու կարմրի վրա կրպորել: Ենպես պարզ եր եղել վոր— ել պրծար: Տըղեքը շատ հավանեցին. իրան Վիկտորին էլ մի քանի անգամ— «կեցցե՛, ապին, ընկեր Վիկտոր, շատ լավ ե դուրս եկել...»: Վիկտորը եղպես բաների մեջ ամաչկոտ եր. յերբ իրան գովեին՝ կր կարմրեւ... Ենպես էլ ես անգամ— կարմրեց պուտի պես ու տղերանց թե՛ «Շատ մի խոսեք. խոսելու ժամանակը չի. ծաղած տարեք, յես էլ հիմի կը գամ»: Տղաներից մինը ծաղեց եղ կարմիր կտորը, գրեց կոնտատակը, ու գնացին:

— Եղ ուր են տանում, Վիկտոր,— հարցրի աղջկա, յերբ տղեքը գնացին:

Նա թե՛ «Ետրվա տանի համար պետք ե»:

Յես առաջի որը կարելիս բան չհարցրի, կարծում էյի գրադարանի համար ե, վորովհետեւ մի յերկու անգամ էլ, թագավորին քցելուց հետո, նա եղպես բան կարեց գրադարանի համար: Բայց

ես անգամ, յերբ տեսա տղեքը թագուն տաքան, ուզեցի իմանալ բանն ինչու՞ն ե.— ինչ տոն ե, ասում եմ, Վիկտոր ջան»: Նա թե՛ «Ետր մայիսի մեկն ե», ասում ե:

— Մայիսի մեկը... Դա ի՞նչ տոն ե, ասում եմ.— Ես գիտեմ Աստվածածնա տոն, Լուսավորչի տոն, Քառասուն մանկանց տոն, բայց եղ մայիսի մեկը ի՞նչ բան ա...

Նա թե՛— մայիսի մեկը, ասում ե, բոլոր աշխատող, բանող մարդկանց տոնն ե: Ես որը, ասում ե, շատ նշանավոր տոն ե: Աշխարհի բոլոր բանվոր, աշխատող մարդիկ ետր ես տոնը կատարում են: Հիմի բոլոր քաղաքներում, ասում ե, Յեվրոպի կողմերը, Մերիկայում ես տոնը տոնում են ետր:

— Ե՛հ, մեր Եջմիածնի որացույցում, ասում եմ, եղ տոնը կա՞ գրած:

— Եջմիածնի որացույցում ինչու պետի ըլի, ասում ե: Վարդապետները իրանք ուրիշի աշխատանքը ուտող մարդիկ են, ինչո՞ւ պետի ես տոնը գրեն: Նրանք, ասում ե, իրանց չեղած, սուտ սրբերի տոնը կը գրեն, վոր ժողովրդին խաբեն, խավար պահեն:

— Սուտ, աղչի, ասում եմ,— ջահել հոգուտ մեղք մի անի. «սուտ սուրբը» վորն ե. վարդապետները, ուրեմն, ենքան անխելք մարդիկ են,

վոր սուտ սրբերի անունը գրում են որացույցում:

— Ձե, ասում ե, անխելք չեն— կեղծավոր են. գրում են վոր քեզ նմաններին խավար պահեն, վոր յեկեղեցի գնաք, մոմ վառեք, աջահամբույր տաք, իրենց ել սրբի տեղ գնեք: Թե չե, ասում ե, վնչ մի սուրբ չկա. բոլորն ել սուտ ե վարդեպետների հնարածը:

— Բա ուրեմն, ասում եմ, աղչի, Հիսուսը, Մայրամ Աստվածածինը, Լուսավորիչը սուտ են:

— Հա, ասում ե,—բոլորն ել:

Յես շշմեցի:

— Ձենդ կտրի, աղչի, յերկնքից քարե կարկուտ կը թափվի մեր գլխին: Մեղա՛ն, մեղա՛ն, տեր...

Յես վախեցած, սարսափած խաշակնքում եմ յերեսս, նա ծիծաղում ե:

— Խեղճ մայրիկ ջան, ասում ե, գուր մի չարչարվի, գուր ձեռներդ մի հոգնեցնի՛ խաշակնքելով: Վերե, ասում ե վնչ աստված կա, վնչ սուրբ: Մեր վերե՛ր՝ մենակ, ասում ե, չարչի վաճառական Միխակն ե իրա անամով՝ կնկա ու լիբբ աղջկերանց հետ. եստեղ՝ վերե ել բան չկա:

— Աղչի, ձենդ, ասում եմ,— կիմանան, տանից գուբա կանեն:

— Թող համարձակվեն, ասում ե. — Շուտով ցույց կը տանք գրանց, թե ով ում գուբա կանի: Ու-

րիշի աշխատանքով շինած տանը նստել են . . .

Սոսեց եսպես, շորերը հագալ ու գնաց: Բայց նրա ասածները սրտիս կպան, թե վերե վոչինչ չկա, աստված չկա, սուրբ չկա, վարդապետները կեղծավոր են, եջմիածնի որացույցը սուտ ե գրել: Առաջ ել, մեկ-մեկ, եղպես բաներ եր խոսում—բանի տեղ չեյի գնում: «Ջահել ե, ասում եմ, խելքին գոռ ե տալի»։ Բայց ես անգամ ենպես բաներ ասավ վոր—ինձ գիպավ—բոլոր սրբերը սուտ են, Գրիգոր Լուսավորիչը սուտ ե... Իմ հերը ասում եր, վոր Գրիգոր Լուսավորիչը բոլոր սրբերի մեծն ե, Գրիստոսից հետո, իսկ եջմիածնի ոսկե տառերով որացույցը, ասում եր, Աստվածաշնչի միջիցն են հանում. հիմի—սուտ ե... Մեղա քեզ, աստված, մեղա, ասում եմ.—Ջահել ե, խելքից թեթե... Կանգնեցի, մի քիչ աղոթեցի: Հետո ուղեցի մոմ առնեմ, գնամ ժամ՝ վառեմ—փոշմանեցի: «Յաքան վառեցի, մտածում եմ, վոր Յերվանդիս հարեհաս ըլի իր դժար տեղում—ինչ արավ, վոր հիմի ել վառեմ: Դրուտա ե ասում Վիկտորս, մտածում եմ.—յեթե նրանք՝ եղ սրբերը մի գորովին ունենային—Յերվանդս անտեր չեր կորչի ոտար հողի մեջ»... Յերվանդիս վոր հիշեցի՝ սիրտս փուլ եկավ: Նստեցի մի քիչ լաց եղա, հետո վեր կացա, ասի՝ մի գնամ տեսնեմ ինչ բան ե ես մայրիս տոնը.

տեսնեմ ինչ տոն ե դա, վոր Վիկտորը, նրա ծանոթ աղերքը եսպես թագուն պատրաստվում էյին, չեյին ուզում ուրիշները տեսնեն իրանց աքածը, խկ հիմի ուզում են դուրս գան փողոցում կատարեն: Կամ ի՞նչ տոն ե, ասում եմ, վոր յեկեղեցում, գալոցում չեն կատարում, ուզում են հենց անպատճառ փողոցում:

Մտածեցի ու գնացի:

Գնացի՝ տեսա—մեծ փողոցը լիքը ժողովուրդ. մեր, մանուկ եգտեղ ե: Ասեղ քցես՝ գետին չի ընկնի: Դեռ մի կողմից ել գալիս են, գալիս են... Որն ել լավ որ ե, անուշ, պայծառ—ձվածեղ: Մարդու սիրան իրան-իրան բացվում ե—ենքան լավ ե որը: Մի կողմն ել մուգիկն ե ամում, երեխեքը խաղ են անում, յերգ են ասում, ու եղպես ժողովրդի մեծ մասը կիրակի որվա շորեր հագած սպասում են: Յես ել դրանց հետ: Քիչ հետո տեսնենք հրես ուսումնարանի աշակերտները եկան իրանց մուգիկով: Չորս-չորս կանգնած՝ եկան, անց կացան. նրանցից յեղը մի ուրիշ խումբ, ելի, ելի. ինչքան աշակերտ կար՝ եկավ-անցավ—ամեն մի խումբը իր դրոշակով, իր յերգով... Աշակերտներից հետո եկան ծառայողները՝ իրանց խաչփառի նման դրոշակներով, հետո գորբը՝ կանաչ, կարմիր, նարնջի գույնի մեծ-մեծ դրոշակներով, մուգի-

կով... Սրանք եկան անցան, նոր, գրանցից յեղը, յերեաց մի ֆուրգոն՝ դարբնի փուքան ու գնդանը վրեն. երկու մարդ ել, դարբնի պես հագած՝ երկաթ են ծեծում—թանխկ-թանխկ, թանխկ-թանխկ: Միամ բան ենք շինում: Ենպես ել խփում են վոր—տաք երկաթից կրակի պեծեր են թռչում... Դրանք ել անցան: Դրանցից յեղը մի ֆայտոն եկավ—մի աղջիկ միջին կանգնած. սիպտակ շորով, մաշերն ուսերին թափած՝ ծաղիկ ու կանաչ ե շաղ տալի շորս կողմը: Դա ել, ասին, միամ մայիսն ե, ծաղկի ու կանաչի ամիսը... Ինչեք չեն հնարում մարդիկ: Հա, եղ ել վոր անցավ—եկավ մի ուրիշ խումբ, ելի մի ուրիշը, վերջն ել մի խումբ՝ հենց են դրոշակով, վեր երեկ Վիկտորը կարել եր... Տասերից ճանանչեցի—սիպտակը կարմրի վրա: Դրոշակը կարել էյին մի փետի ու բարձր բռնել, ենպես վոր քամին ֆրֆրացնում, բացում եր, ու ամեն բան պարզ երևում եր: Կողքիս մարդիկ կարդում են դրա վրան գրածները ու ծիծաղում, կարդում են ու ծիծաղում.

—Ըհը՝. ես ել բալչեիկները. երկու ջուխտ մի կենա...

Դրուստ վոր դրանք շատ չեյին. մի քառասուն-հիսուն հոգի. բոլորն ել մի-մի կարմիր լեկը գոշներին կպցրած: Մինչև եղ Վիկտորիս

չեյի նկատել. դա ել, տեսնեմ, դրանց մեջ. հենց
դրոշակ տանողի կողքին: Գլխին մի կարմիր շոր
ե կապել, մագերը տակից կախել: Մեծ մասը
ջահել աղերք են, քիչ մասը՝ մազով միքուքով
մարգիկ. դրանց մեջ ճանաչեցի վարժապետին,
մեկ ել քաղաքի փանառ վառողին: Բոլորը աղա-
մարդ, յերեք՝ աղջիկ: Են յերկու աղջիկն ել,
Վիկտորի պես, գլուխները կարմիր են կապել:
Վիկտորին դրանց մեջ տեսնելով՝ բարկացա ինձ
ու ինձ. «Դու ի՞նչ ունես դրանց մեջ, այ աղջիկ»...

Դրանց տեսնելով խալխն ել սկսեց խոսել.

— Կաղ իշով քարվան են խառնվել:

— Շոր չեն գտել—կարմիր են կապել:

— Մարդ են զարմացնում:

Եսպես բաներ: Մի քանիսը շվացնում են,
հուշտ են անում, ինչ-վոր խոսքեր են ասում—
չեմ հասկանում: Բայց նրանք—հենչ. Բանի տեղ
չեն դնում: Եկան-եկան ու մին ել, բոլորը, քառ-
սուն-հիսուն հոգին միասին սկսեցին յերգել:

— Պահ, պահ, տեսեք, տեսեք Անտիրնացոյ
են յերգում,—ասում են խալխը ու ծիծաղում:

Իսկ նրանք—հենչ. վեջները չի. յերգում են:
Հետո իմացա, վոր եգ Անտիրնացոյը հենց իրանց
բալչեիկներին յերգն ե եղել:

Սրանք վոր յերգը սկսեցին ու անցան,

նրանց յետեից յեկողները վեր կալան մի ուրիշ
յերգ: Եգ վոր յերգեցին, խալխը թե՛

— Փափախներդ վեր կալեք: «Մեր հայրե-
նիքն» ե: Ամբողջ խալխը փափախները վեր կա-
լան ու յերգողներին հետ գնացին վակզալ, քանի
վոր եկողը ետեղ եր գնում: Խալխը պոկ եկավ
դեաց, յես ել դրանց հետ:

— Ճառ են խոսելու, ասում եյին:

Ասի՛ քանի վոր տանից դուրս եմ եկել, տ-
նելու ել բան չունեմ, գնամ տեսնեմ ի՞նչ են
ասելու: Կարելի յե մի սրտաշահ բան են ասում՝
—լսեմ: Գնացի: Վակզալի մոտ, բաց դաշտում,
տեսնեմ, ենքան ժողովուրդ ե հավաքվել—եկ դու-
պրծար: Յես ասեմ՝ հազար, դու ասա՛ տասը,
քսան հազար: Ավելի շատ, քանց թագավորին
քցելու որը: Միխակը, կնիկը աղջկերանց հետ
եդտեղ են: Զուգված, զարդարված: Աղջկեքը
գոնիկով, կնիկը՝ շլապով: Ինձ վոր տեսան՝
զարմացան.

— Աննա, դու ել ես եկել: Բա վոր հայաթը
թալանեն, ասում ե:

— Բան չի ըլի, ասում եմ,—հրա տեսնեք
ինչ բան ե սա:

Դրանք գնացին առաջ, յես մնացի: Կանդ-
նած թամաշ եմ անում, թե ի՞նչ ե ըլելու:

Եսպես—ժողովուրդը եկել-կիտվել ե ու մու-
գիկը ածում ե մեջտեղը: Ածեցին ենքան, մինչե

Վոր բոլոր ժողովուրդը հավաքվեց, նոր մինը—մի կրախմալով մարդ, զլապեն ձեռին բարձրացավ ժողովրդի միջից: Իսկույն ճանաչեցի. տերտերի ասովակատ տղեն եր—Վաղարշակը, են, վոր մի քանի տարի առաջ իմ տանտեր Միխակի հետ Յերվանդիս կամավոր գրեց: Վեր կացավ դա—ես կողմը նայեց, են կողմը նայեց, հազաց ու սկսեց. «Ընկերներ, ասում ե, եսոր ամբողջ աշխարհը ես տոնը տոնում ե: Ես տոնը, ասում ե, են տոներից ե, վոր բոլորը տոնում են: Սա, ասում ե, աշխատող մարդկանց տոնն ե...»: Ու խոսեց, խոսեց: Բայց ենպես գրափառ եր խոսում, վոր խոսածի կիսից ավելին չեյի հասկանում: Վերջն ել զլապեն բարձրացրեց ու՝ «կեցցե՛, ասում ե, մայիսի մեկը»:

Մուգիկը սկսեց ածել, մարդիկ փափախները վերցրին:

Դրանից հետո խոսեց մի ուրիշը—մի վարժապետ: Դա ել ենպես բաներ ասավ, ինչ վոր տերտերի ասովակատ տղեն—Վաղարշակը, ու նրա պես ել վերջացրեց.—«կեցցե մայիսի մեկը»: Վարժապետից հետո խոսեցին ուրիշ մարդիկ. վորը հանդարտ եր խոսում, վորը ձեռներն ու գլուխը թափ եր տալի գժվածի պես, գոռում, բայց բոլորն ել վերջացնում էյին իրար նման.—«կեցցե մայիսի մեկը»: Բոլորի ճառից հետո ել մուգիկը ածում եր, մարդիկ փափախ-

ները վերցնում էյին, ծափ տալի կամ ուռա կանչում: Խոսեցին եսպես մի հինգ-վեց հոգի, մին ել—ընդ—ժողովրդի միջից խոսողների տեղը բարձրացավ... Վիկտորը՝ կարմիր շորը գլուխը կապած, կարած մազերը ուսերին կախած իրա կարած գրոշակը ձեռին... Դրան վոր տեսա եղպես—սիրտս տեղահան եղավ. «Վայ, մազդ կտրի աղջիկ, ասում եմ.—ես ինչ խայտառակ բան ե: Դրա համար ես տղերանց հետ ընկե՛լ», մտածում եմ: Մտածում եմ ու ամոթից ուզում եմ գետինը մտնեմ. աչքս չեմ կարում վեր բարձրացնեմ:

Դրան վոր տեսան, մարդիկ հարցրին իրար: — Ես ո՞վ ա, ես ի՞նչ աղջիկ ա...

Մինն ել թե՛

— Դրադարանի աղջիկն ա...

Դրանք խոսում են, յես ինձ ուտում եմ— «Դեռիներ մտնես, աղջի, աղջիկն ել եղպես բան կանի»... Ծոներս տոնիս գողում են, սիրտս խաղս ե եղել: Լեզուս բերնումս չորացավ: Մեռած եմ ու թաղած չեմ: «Վոր Միխակը տեսնի—ի՞նչ կասի», մտածում եմ...

Վերջը, ինչ յերկարացնեմ, դա կանգնեց գրոշակը ձեռին, կարմիր շորը գլուխը կապած, կանգնեց ու՝ «Ընկերներ, ասում ե, (ենպես ել համարձակ, վոր քիչ ե մնում՝ գնամ մազերը պո-

կեմ)՝ են, ինչ վոր եստեղ խոսեցին, ասում ե,
—եղ բոլորը կեղծ ե, վորովհետեւ, ասում ե,—
խոսքով ուրիշ բան են ասում ես պարոնները
(քանի գնում եսպես համարձակ ե գառնում, իսկ
յես ճաքում եմ), գործով ուրիշ բան են անում,
ասում ե: Սրանք ասում են թե՛ բոլոր աշխա-
տողները, բանվորները պետք ե միանան, բայց,
ասում ե, իրանք չեն ուզում միանան ուս բան-
վորներին, մի խոսքով ուս խալխին հետ, վոր
կուլում են, ասում ե, բոլոր մարդկանց բախ-
տավորացնելու համար: Սրանք, ասում ե, վոչ
միայն չեն ուզում միանան նրանց, այլ, մինչև
անգամ, ոգնում են նրանց թշնամիներին: Ու
սրանք, ասում ե, ինչ վոր ասում են—սուտ են
ասում: Թող մեր ժողովուրդն եղ բանը լավ իմա-
նա: Սրանք մեր ժողովուրդի թշնամիներն են, ա-
սում ե:

Եսպես, ենպես... Խոսեց, խոսեց. ել բան
չմտաց—ասավ:

Նա խոսում ե՝ յես ամոթից գետինն եմ
մտնում: Նա խոսում ե յես ինձ ուտում եմ: «Գե-
տինը մտնես, աղչի. ինձ խաղք ու խայտառակ
աբիր, մտածում եմ.—դու ինչ հոր վորդի ես,
վոր եղպես լեզու յես բանացնում. դու ինքդ աղ-
ջիկ՝ դուրս ես յեկել տղամարդկանց դեմ: Վայ
անամոթ. բա քու յերեսի փարդեն պատուել ե

եղքան: Ել վոնց երևամ, մտածում եմ, յես մար-
դամիջի»...

Առաջի խոսողները՝ բոլորը տոնի մասին
եյին խոսում, սա՛ ժողովուրդի, կառավարութենի
մասին:

«Են ինչ կառավարութին ե, ասում ե,—
շարունակ կռիվ ե անում ու ժողովուրդին ճնշում.
Եսպես կառավարութինը, ասում ե, ավելի լավ ե
չլի»:

Ուրիշների ասածները պարզ չեյի հասկա-
նում, բայց դրա խոսքերը շատ լավ եյի հասկա-
նում. ամեն մի խոսքը վոնց վոր գրվանքա քա-
րի պես գլխովս տան... Մին ասի՝ թողնեմ—
գնամ տուն, մին ել թե՛ տեսնեմ հլա ի՞նչ պլաի
լի սրա վերջը: Հանկարծ, մտածում եմ, չը
բռնեն ու ծեծեն սրան, դերձակ Մակարի տղի
պես, թե խի՞ ես մեր դեմը խոսում:

Նա խոսում ե—յես եսպես հարկում եմ
կանգնած տեղս: Ինչքան խոսեց—չեմ կարա ա-
սեմ, բայց վոր վերջացրեց՝ սրաիցս վոնց վոր մի
քար քցես—թեթեացա: Սրան ծափ տվին միայն
մի քանի մարդ, իսկ մուգիկը սկի ձեն չհանեց:
Հետո մարդիկ սկսեցին ղրվլալ, գոռացին, ճչա-
ցին: Տոնը կարծես խանդարվեց: Յերը դա խո-
սեց, ցած եկավ, ասի՝ մի գնամ թուք ու մուր
տամ, բայց չկարացի ճամփա գտնեմ: Ամոթից

եղ չմնացի: Ուղիղ եկա տուն: Վայ եմ տալի գլխիս ու մտածում, թե ես ինչ որի հասա յես, ես ինչ խայտառակություն եր. մինչև եսոր նամուսով ապրել ենք, հիմի որ-ծերության մի մատը մեզը դառնամ քաղքի միջին...

Եսպես, տան առաջ նստած, մտածում եմ ինձ ու ինձ, մին ել տեսնեմ հրես Միխակն ու կնիկը՝ աղջկերանց հետ, յեկան: Զուգված, զարդարված: Աղջիկերքը զոնտիկով, կնիկը՝ շլապով: Միխակը գլուխս տեսավ թե չե՝

— Պարզերես կենաս, Աննա, — ասում ե, — լավ աղջիկ ես մեծացրել:

Ենտեղից կնիկը.

— Աղջիկ ել ասում ե... Նա աղջիկ չի: Կապը կըտրած դարաչի ասա:

Ու հետո ինձ.

— Աղջի, ասում ե, եդ վոնց եղավ, վոր քեզանից եդ ազգի դավաճանը ծնվեց:

Հերը, մերը խոսում են — աղջկերքը ծիծաղում:

Ի՞նչ ասեմ: Ամոթից ելի գետինն եմ մտնում: Միխակը նորից.

— Եսորվա որը, ասում ե, աղջիկդ փչացրեց: Կնիկն ել թե.

— Եղպես աղջիկը չլի, ավելի լավ ե. իբրա անունն ել խայտառակեց, քունն ել...

Ամոթից ելի բան չեմ խոսում. յես ել մրտածում եմ, վոր նրա արածը խայտառակություն եր: Մտածում եմ ու սիրտս քիչ ե մնում բերնովս դուրս գա: Վոր ձեռս ընկնի՝ բզիկ-բզիկ կանեմ, կըծվատեմ: Թող մի գա, ասում եմ, տես նրան ինչ եմ անելու. շան լափը կը թափեմ գլխին, ենպես բան անեմ վոր-շունը ձեռիցը հաց չառնի: Դրա համար ե մագերը կտրել. դրա համար ե ասում աստված չկա, արբերը սո՛ւտ են...

Մտածում եմ եսպես ու տրորվում մինչև իրիկուն: Նոր իրիկունը միայն դա եկավ. ուսնդը թռած, հեալով տուն մտավ ու՝

— Մայրիկ, ասում ե, ես գիշեր յես տուն չեմ գալու. ինձ չսպասես:

Մտնելուն պես ուզում եյի հարձակվել դրա վրա, մագերը պոկել — դա եղպես խոսքեր: Զարմացա: «Ես ել մի նոր խայտառակություն», մտածում եմ:

— Խի՞, աղջի, խի՞ չպիտի գաս:

Թե՛ «ինձ ուզում են բռնեն»:

— Ո՞վ:

— Կառավարությունը:

— Խի՞:

Թե՛ «եսորվա ճառիս համար»:

— Ա՛յ, ասում եմ, աչքդ ել են հանելո՛ւ:

Շատ ել լավ կանեն: Դու ո՞վ—ճառ ասելն ո՞վ.
Խնչ հոր վորդի ես, Խնչ պաշտոնի տեր ես,
վոր ճառ ես ասում: Դրա համար ես, ասում եմ,
մագերդե կտրել, ջահել տղերանցը խառնվե՛լ...

Սկսեցի մի լվանամ դրան—գա, բանգը
քցած, թե՛

— Շատ մի խոսի, մայրիկ, ասում ես,—
գլուխ չունեմ. դու բան չես հասկանում. յես
գնում եմ:

— Ո՞ւր, աղջի:

Դա տեղը չի հայտնում:

— Մի տեղ, ասում ես:

— Վորտե՞ղ, Խնչ տեղ:

Ձի ասում:

Լաց, աղաչանք: «Խեղճ մորդ խնայիր, ա-
սում եմ.—բա վոր ինձ ել բան չասես, ու՛մ
պրտի ասես...»: Շատ վոր խնդրվեցի—«Դե, լավ,
ասում ե կամաց, —մարդու բան չասես. յես
գնում եմ հորքուրի տուն թագնվելու»:

Այսինքն տալիս տուն: Տալիս ել ապրում ե
քաղաքի մի ծերում, հեռու, վակզալի կողմը:

— Մինչև յե՞րբ, աղջի:

Թե՛ «Տեսնենք»:

Խոսում ե ու, հետն ել, թղթեր, նամակներ
գրքեր հավաքում: Հավաքեց, հավաքեց, կապոց
առավ, բարակ պալտոն վերցրեց ու գնաց: Ել

սիրտ չարի բան ասեմ: Ռանգն ենպես եր քցել,
վնչ վոր պատի ծեփ: Եղպես ժամանակ ել ո՞վ
կարա բան ասի. մեր չե, թեկուզ ոտար ըլի:
Ուզեցի տանեմ մինչև տալիս տուն, ճամփու
քցեմ—չթողեց:

— Հարկավոր չի, մայրիկ ջան, ասում ե,—
դու տանից սկի դուրս մի գալ. քեզ վոր ինձ
հետ տեսնեն—լավ չի:

Ու գնաց: Բայց իմ սիրտը չհամբերեց:
Դուրս եկա դրա յետևից ու գնացի մինչև հայա-
թի դուռը:

Դիշերը մոռթ-մոռթն ե. սիրտս ել գի-
շերվա պես: Մին բարկանում եմ դրա վրա, ու-
զում եմ յետևից անիծեմ, մին ել խղճում եմ
խեղճ աղջկան:

«Տեր աստված, ասում եմ,—դու խնայես
իմ կորած, մոլորած զավակին...»:

3.

Եսպես... Վիկտորի գնալուց հետո մի՞ ժամ
եր անցել, յերկու, հինգ—չեմ իմանում. Մի-
խակը, կնիկը վերև քնել եյին արդեն, յես ել
տեղս մտած կուչ եմ եկել՝ աչքս անխուփ, սիր-
տըս անհանգիստ, մին ել—ընձ—վոտների ձեն:
Սանդուղով իջան իմ բալկոնը ու դուռս ծեծե-

ցին: Մին մտածեցի թե, շատ կարելի չե, Վիկտորն ե, փոշմանել ե կամ իմացել ե բան չկա՝ ընկերներին հետ յետ ե եկել: Բայց տեսնում եմ— չե: Դուռը ենալես են ծեծում, վոր սկի Վիկտորիս ծեծելուն նման չի: Նա վոր ծեծում եր՝ միշտ մատի ծերով եր ծեծում— մի, երկու անգամ, հետո ել՝ «մայրիկ»: Ե՛հ, յես ել ենքան խոր քնող չեմ, լսում եյի իսկույն: Իսկ ես անգամ վոչ թե մատով ծեծեցին— վոտով, սապոգով «թրը՛խկ-թրը՛խկ...»: Սիրտս ահ ընկավ: Ո՞վ պտի ըլի, մտածում եմ, եսպես ուշ, գիշերվա կեսին:

— Ո՞վ ե, հարցնում եմ:

— Բաց արա, ասում են:

Տղամարդու անծանոթ ձեն ե:

Վեր կացա, շորերս հագա ու գնացի դեպի դուռը:

— Ո՞վ եք, ի՞նչ եք ուզում, ասում եմ:

— Մենք ենք, միլիցիան, բաց արա:

Լսում եմ խոսողը մինը չի. շատվոր են. դրան յետևը դովռում են: Սիրտս ավելի ահ ընկավ: Մին մտածեցի թե՝ Վիկտորի համար են յեկել, մին ել թե՝ ո՞վ ե իմանում, գող մարդիկ են գուցե, թալանի յեն եկել: Եզ որերին ել եզպես բաներ շատ եյին ըլում. եզպես խաբելով՝ շատ աներ եյին կտրում: Մարդիկ կային հենց նրանով եյին պարասլած: Քանի՛-քանի՛ մարդ

թալանեցին վալգալի ճամփին, քանիսին քաղաքում:

— Ի՞նչ եք ուզում, ասում եմ.— տանը մարդ չկա:

— Բաց արա, կիմանաս, ասում են, ի՞նչ ենք ուզում.

Յես կողքիս եմ ընկել: Ես կես գիշերին յես չեմ կարող դուռը բաց անել:

— Ձեմ կարա, ասում եմ,— մենակ, անտեր կնիկ եմ, ի՞նչ եք ուզում ինձանից:

Իսկ նրանք գոռում են.

— Հերիք ե, ասում են,— բաց արա, թե չե՝ կը ջարդենք:

Եզ ժամանակ լսեցի, թե ինչպես խալիա Միխակը զարթնեց վերե— հազաց ու սկսեց ման գալ: Եզ վոր տեսա— սիրտ արի: Նա զարթուն ե, մտածում եմ, յեթե յեկողները գող ըլեն, ձենս կիմանա: Ու բաց արի: Ներս թափվեցին հինգ-վեց մարդ՝ թվանքով, բանով:

— Վիկտոր Դանելյանցն ո՞վ ե, հարցնում են:

— Իմ աղջիկն ե, ասում եմ, բայց եստեղ չի:

— Ո՞ւր ե հապա:

— Չգիտեմ, ասում եմ, իրիկունը գնացել ե, դեռ տուն չի եկել:

— Ո՞ւր ե գնացել:

— Չգիտեմ:

— Վճնց չգիտես, ասում է դրանց մեծը աչքերը վրես չռելով.— քու աղջիկն է, պարտավոր ես իմանալ ո՞ւր ե գնում: Դու գիտես, ասում է, նա ո՞ւր է, ասա:

Կսել են, թե աղջկանդ տեղը ասա, թե չե բանը վատ կըլի: Յես ել՝ «Չգիտեմ, ասում եմ, ինչ իմանամ ո՞ւր ե գնացել»: Նրանք թե՛ «Շատ լավ գիտես, բայց չես ասում»: Յերգվում եմ— յերկինք, գետինք, «առեք-կերեքը» վկա, չգիտեմ:— Չեն հավատում:

— Անկարելի բան է, ասում են, դու քու աղջկա տեղը չիմանաս:

— Այ քեզ բան, ասում եմ.— Չգիտեմ:

Ասում եմ, բայց սիրտս դողում է: Մենակ կնիկ՝ հինգ-վեց հոգու առաջ կանգնած. ինձ կորցրել եմ: Եզ ժամանակ տեսնեմ— Միխակը՝ պալտոն շապկի վրա հագած, անգուլպա, չուստերով մտավ ներս: «Ի՞նչ կա», հարցրեց միլիցիային: Նրանք թե՛ «Վիկտորիա Դանելյանցին ենք ուզում»:

Վոր Միխակը երեաց, սիրտս մի քիչ պընդեց: Ասի՝ սրանից կը քաշվեն, կամաչեն— կը հեռանան: Բայց— չէ: Տեսան աղջկանս տեղը չեմ ասում, սկսեցին տունս խուզարկել: Ե՛լ տեղ, ծակ ու ծուկ չթողին՝ ման եկան. ել սնդուկ, քսուր-ծրուր չթողին՝ քրքրեցին: Մինչև անգամ

մեկ-մեկ կռացան տախտերի տակը նայեցին: Մի խոսքով՝ տունս աղեցին-մաղեցին— աղջիկ չգտան: Վերջը տեսան բան չկա— Վիկտորի գրք-յանքը հավաքեցին, տարան: Գրեցին մի թղթի վրա, թե տանում ենք տասնուհինգ հատ գիրք: Թուղթը Միխակին ել ստորագրել տվին ու տվին ինձ:

— Տեսար, Աննա, ասավ Միխակը նրանց գնալուց հետո.— Տեսար. վոր ասում էյի աղջկանդ ջիւղը քաշի՝ ետորվա համար էյի ասում:

— Դրուստ ես ասում, խալփ, շատ դրուստ ես ասում,— ասում եմ.— Բա հիմի վճնց անենք, վոր երեխիս չբռնեն. աղջիկ է, սիրտը բարակ, սրտաճաք կըլի:

— Ել հիմի ուշ է, ասում է.— Ետորվա ճառից հետո ել նրան չենք կարող ոգնել:

Ասավ ու գնաց: Մինչև առավոտ թե՛ դուք իմ տանը աչք եք կպցրել— յես ել ենպես: Քանգած բաները սկսեցի տեղավորել ու, մինչև լուս, տունս զորով կարգի բերի: Առավոտը հարևաններս թափվեցին գլխիս: Իմացել էյին գիշերը տունս միլիցիա յե եկել, իրար յետևից գալիս էյին հարց ու փորձի— «Ի՞նչ արին, ինչ չարին...»: Դրանց հետ յեկավ մի ծանոթ կնիկ, վոր ապրում էր հարևանի հայաթում: Դա մի կարճ, կա-

պուլտ աչքերով կնիկ եր—անուներ Յուդաբեր
Նստում եր միշտ իրենց դարպասի դրան—գուլ-
պա եր անում կամ սեմուշկա չըթում: Քաղա-
քում չփր չփովը դիպչեր՝ կիմանար: Մեկ-մեկ
եւ գալիս եր ինձ հետ զրից անում: Դա, վոր
իմացավ տունս խուղարկել են, Վիկտորին ման-
են գալի,—շատ ցավեց.—«Վոյ քուռանամ յես...»:
Հետո եւ պատմեց, վոր քաղքում մարդիկ են
բռնում: Բաղնիկություն սարքողներին:

— Վիկտորիդ, ասում ե, լավ պահիր, թե
չե կը բռնեն. աղջիկ ե, ամօթ ե բանտ տանեն:
Յեթե, ասում ե, լավ տեղ չի, յես տեղ ունեմ՝
պահենք...

Ենպես մի լեզու բանացրեց վոր, ասի՝
սրանից սրտացավ մարդ չկա:

— Չե, ասում եմ, շնորհակալ եմ: Վիկտորը
լավ տեղ ե:

— Վորտեղ ե, ասում ե, ապահով տեղ ե:
Յես եւ, վայ ինձ, միամիտ-շաշ:

— Վոչինչ, ասում եմ, իրա հորքուրի մոտ:
Լավ տեղ ե: Վաղցալի կողմը:

— Հա, ասավ դա ու պոռչներին հուպ տը-
վեց մի ուրիշ տեսակ: Դա վոր պոռչներին հուպ
տվեց, յես ասածս փոշմանեցի, թե՛ ինչո՞ւ ասի
ախր, մտածում եմ.—Սա եւ կերթա հանկարծ
ուրիշի ախանջը կըբցի: Բայց եւ ի՞նչ կարող եյի՞

անել: Ասած խոսքն ու ծնված երեխեն մեկ են—
պիտի ճվան:

Եղպես եւ եղավ:

Երկու որ հետո Վիկտորին բռնեցին հոր-
քուրի տանը, բռնեցին իրա թղթերը հետը: Գըլ-
խիս վայ տվի ու մտածում եմ, թե վոնց իմա-
ցան տեղը, վոնց չիմացան: Մտածում եմ ու
գնում եղ կնկա մոտը: «Աղջկանս բռնել են, ա-
սում եմ.—Քեզանից սավայի մարդ չգիտեր
նրա տեղը, չըլի, ասում եմ, բերանիցդ խոսք ես
թոքերը»: Նա թե՛ «Չե»: Բայց տեսնում եմ
կարմրում ե ու աչքերը փախցնում ինձանից: Հետո
իմացա, վոր դրա ախպերը քաղուն միլիցա յե-
դրան զրկել են ինձանից բան դուրս քաշելու: Իմա-
ցել ե ու... Վայ տվի գլխիս, ինքս ինձ նախա-
տեցի, վոր պատճառ յեղա իմ աղջկա բռնելուն:
Բայց եւ ի՞նչ կարող եյի անել: Բանը բանից
անցել եր: Հիմի մնում եր մի բան—մտածեցի,
թե վոնց անեմ, վոր նրան ազատեն:

Գնացի, ամենից առաջ, բանտը, տեսնեմ
ինչպես ե, ի՞նչ են արել: Ասում եյին, վոր բըռ-
նածներին ծեծում են: «Աղջիկ ե, ասում եմ,
վախից սիրտը կը պատռի, գնամ մի տեսնեմ»:
Բանտումն ասին, թե Վիկտորիա Դանելյանցը
եստեղ չի. շատ կարելի յե մյուս բռնավորների
հետ հին դպրոցումն ե: Քանի վոր բանտը լիքն

եր բռնավորներով, նոր բռնածներին տարել էյին
գպրոցում բանտարկել: Գնացի դպրոց:

— Վիկտորիա Դանելյանցը եստեղ ե:

— Եստեղ ե:

— Կարելի՞ յե տեսնել:

— Չի կարելի:

— Յես նրա մերն եմ, ասում եմ:

— Միենույն ե. թեկուզ աստված ըլես, ասում ե. — Չի կարելի: Պետք ե եսինչից թուղթ
բերես, վոր թողնենք:

Գնացի եդ ինչի մոտ: Խնդրեցի, աղաչեցի —
մի թուղթ տվեց, թե՛ Աննա Դանելյանցին թուղթ
տվեք իր աղջիկ Վիկտորա Դանելյանցին տեսնի:
Թուղթը կարգացին՝ թողին: Տարան կարիգորը,
հետո Վիկտորին կանչեցին: Եկավ դա՛ սպառն
ուսերին քցած, կտրած մազերը թափ տալով.
կարծես հեշ—իրան չեն բռնել, ինձ են բռնել:
Եկավ՝ դարաուլը հետը: Հեռվից ինձ տեսավ թե
չե. «Մայրիկ, դու ես», ասում ե: Ենպես ե խո-
սում, վոնց վոր, կարծես, իրանց տանն ե: Ու-
ղեցի դրան մի լավ շշպրտեմ, նախատեմ, — դա-
րաուլից քաշվեցի, բայց ելի չկարացի ինձ պա-
հեմ:

— Աղչի, ասում եմ, — բա ես բան ե՞ր քու
արածը:

— Մայրիկ, ասում ե ավել պակաս մի խո-

սի. ինչ վոր ասելու ես, ասա առանց ավելորդ
խոսքերի:

Ենպես ել հանգիստ ե խոսում վոր — պատ-
ռում եմ: Ասա՛ սկի վեջն ե քցում, թե բռնված
եմ, վատ բան եմ արել, թե աղջիկ եմ, խայ-
տառակվել եմ քաղաքում: Սկի:

— Բա հիմի ինչ անեմ, աղջի, վոր քեզ
ազատեն: Ո՞ւմ խնդրեմ:

— Վոչ մի մարդու, ասում ե:

«Գժվել ե ես աղջիկը, մտածում եմ, — խելքը
յետ ե ավել, ի՞նչ ե»:

— Գնամ, ասում եմ, Միխակին խնդրեմ՝
թո՛ղ մի բան անի:

— Չե, ասում ե, վոչ մի Միխակ: Ավելի լավ
ե յես եստեղ մնամ տասը տարի, քան թե նրա
բանով ազատվեմ:

— Ինչի, աղջի. Միխակը քեզ ի՞նչ ե արել:
Թե՛ Միխակը մեր թշնամին ե: Եսպես, են-
պես: Տակից-զլիսից խոսում ե, դարաուլն ել լսում
ե: Աչքով-ուռնքով եմ անում, թե՛ աղչի, կապդ
քաշի: Հեշ: Թե նրան տսած, թե ես պատին:
Վերջը՝

— Միենույն, ասում եմ, քեզ հո չեմ թող-
նի եստեղ մնաս ուրիշ ծանոթ մարդ չունեմ եզ
դործերի մեջ — Միխակն ե. պետք ե նրան խըն-
դրվեմ:

— Ձե, ասում ե, յեթե նրա խոսքով ինձ ազատեն, յես ելի բանտը կըզամ...

Շատ ել դա չեր ուզում, բայց յես բանտից դուրս յեկա թե չե՝ գնացի Միխակի մոտը։ Եսպես-եսպէս։ Վերև աստված, ներքև դու, խալիա. մի բան արա, աղջիկս ազատիր։ Նա թե՝ «Դա իմ բանը չի. գնա կամիսարի մոտ»։ Գըլ-խիցը հեռացրեց։ Յես կամիսարի մոտ չգնացի— ծանոթ չեր։ Առաջ հլա մի գնամ, ասի, ենպես մարդկանց մոտ, վոր եդ գործերի, կոմիտեքի մեջ են, կամիսարին ծանոթ են, աղջկանս ել գիտեն։ Միխակից յեդը գնացի Վիկտորի վարժապետի մոտ։ Են, վոր մեկ-մեկ գրադարանում հետը վիճում եր։ Նա ել թե՝ «Ձեմ կարող, դա կամիսարի գործն ե»։ Մեկ ել թե՝

— Քու աղջիկը ենպես բան ե արել, ասում ե, վոր չեմ կարող միջնորդել։

— Ինչ անենք, ասում եմ, ջահելութիւն ե, չի հասկացել։

— Ձե, ասում ե, շատ լավ հասկանում ե։ Քու աղջիկը ազգի դավաճան ե, ասում ե։ Ուզում ե՝ ուս բայլշիկներին բերեն՝ մեր յերկիւրը քանդեն։

Տեսա դրանից ել խեր չկա, գնացի տերտերի կուշտը։ Մեր մահլի կնանիք խորհուրդ տվին, թե՝ գնա տեր-Բարսեղի մոտ։ Նա ել եդ գործե-

քի, կոմիտեքի մեջ եր մի ժամանակ։ Ինքն ել մեր ծխատներն եր։ Գնացի։ Դա ել են պատասխանը տվեց, ինչ վոր վարժապետը, թե՝ աղջիկդ ազգի դավաճան ե, յես բան չեմ կարա անի։

— Տերտեր, կարգիդ դուրբան տերտեր, կըռանամ՝ վորդ կը համբուրեմ, կը բարձրանամ՝ ձեռդ, մի բան արա...

Դա ձեռները կապալի ջերերը դրած՝ գնում-գալիս ե քալկոնում. յես նրա յետևից։ Յես ինդրում, աղաչում եմ—նա՝ չե վոր չե...

— Գնա, ասում ե, կամիսարի մոտ. թե կա-զատի, թող ազատի...

Փոր ու փոշման գնացի եդտեղից կամիսարի մոտ։ Մի քանի ոթախ անցա, նոր մտա են մեծ ոթախը, ուր, տեսնեմ, կնիկ, մարդ հավաքված, աթոռներին նստած՝ սպասում են։ Յես ել նստեցի մինչև իմ հերթը գա։ Նստեցի ու աղանջը կախ արած լսում եմ ինչ են խոսում։ Եդտեղ, նստածների մեջ կային ենպեսները, վորի կամ տղեն եր բռնված, կամ աղջիկը, կամ մարդը։ Պատմում եյին, վոր քաղաքում հիսուն-վաթսուն բալշիկ են բռնել։ Վորին ել վոր չեն կա-բացել բռնի—նրա հորը, ախպորը կամ կնկանն են բռնել։ Նրանց տներն ել խուզարկել են իմ տան պես։ Ինչո՞ւ։ Թե մայիսի տոնի որը նրանք իրանց վատ են պահել—հայհոյել են կառավա-

ըռթյան մարդկանց, չեն հավանել նրանց ու նրանց գործերը: Եսպես բաներ... Նստել եմ եղտեղ մենակ ու մտածում եմ: Մին ել՝ մի սե շոբեր հագած կնիկ մոտենում ե ինձ.

— Դո՛ւ յես վիկտոր Դանելյանցի մերը, ասում ե:

— Յես եմ: Ի՞նչ կա:

Նայում եմ դրան—տեսնեմ լաց եղած ե. աչքերը թաց են:

— Բա ըսենց ողբաթ կըլինե՞ր, ասում ե, վոր քու աղջիկը բերեց իմ գլուխը:

Ու լաց ե ըլում: Արցունքներն ել աչքերից թափվում են: Յես բան չհասկացա:

— Ի՞նչ ողբաթ, ասում եմ:

— Աղջիկդ, ասում ե, ենքան արգելված գիրք տվեց՝ Աշխենիս գլխահան արավ: Հիմի բռնել են ու, ասում ե, — ո՞վ ե պատասխանատուր:

Ասում ե ու լաց ըլում: Չեռի աղլուխով աչքերը սրբում ե ու լաց ըլում:

— Եդ մի աղջիկն ունեմ, ասում ե, — եդ ել եղպես:

— Այ քուր ջան, ասում եմ, յես ի՞նչ անեմ. Յես կուգեյի՞ վոր եղպես ըլեր:

Նա թե՛

— Չե. քու աղջիկն ե մեղավոր: Իմ անմեղ երեխին գլխահան արավ, ասում ե. — են-

քան գիրք տվեց, ժողով կանչեց վոր, խաթի մեջ քցեց...

Բարձր խոսում ե ու լաց ըլում ելի:

Շատ վոր խոսեց, վեր կալա թե՛

— Յես ի՞նչ անեմ. թող քու աղջիկը, ասում եմ, յեթե խելք ուներ, չխաբվեր, թող տված գիրքը չվերցնե:

Եդ ժամանակ մի ուրիշ կնիկ են կողմից.

— Քու աղջիկն, ասում ե, շատ ե մեղավոր: Վաճեց չվերցնեյին. նա ո՞ճը ծակից կը հաներ, ենպես լեզու ուներ: Բոլորն ել խաբվում եյին: Գրադարանը բռն եր շինել, ասում ե, ու սրահ-նրան թալակ քցում: Իմ տղեն ել նրա յերեսից բռնվեց. քու աղջկա յերեսից...

Դրանից հետո մոտեցավ մի կնիկ ել, հետո մի ուրիշը: Չորս-հինգ հոգով կանգնել են առաջիս ու բռնեցները թափ են տալի վրես.

— Եդ ի՞նչ մեր ես դու:

— Եդ ի՞նչ աղջիկ ես խրատել:

— Եդ ի՞նչ տեսիլք աղջիկ ե:

— Հողեմ գլուխը. ցիւեմ գլուխը:

— Նրան կախելն ել քիչ ե: Մեր երեխանցը գլխահան արավ:

Կանգնել են առաջիս, խոսում են, ձեռ են թափ տալի, հեկեկում են, լաց ըլում: Յես ել առաջներին չորացել եմ, փետ դառել: Թողում

Մ. Չորյան. Դրադ. աղջիկը—4.

չեն մի խոսք ասեմ: Իրանց սրտի կատաղութիւնը թափում են գլխիս ու թուք ու մուր տալի:

— Մենք հիմի, ասում ե, կամիսարին ել պլտի ասենք, վոր քու աղջիկն ե մեղավոր, վոր մեր երեխանցը նա ե ճամբից հանել:

Եդ ել վոր ասին՝ չհամբերեցի:

— Խի՞, ասում եմ, ձեր երեխանց՝ գլխին խելք չկա: Շահ են, վոր նրան լսեցին, ճամբից դուրս եկան:

— Քու անգգամ աղջիկը գրավեց, ասում են.— Գրավեց իրա լեզվով:

Դրանք եղպես խոսում են կատաղած՝ յես ինձ ուտում եմ. «Վիկտոր աղջիկ, մտածում եմ, մի ձեռս ընկնես ես րոպեյին, տես քեզ ինչ եմ անում»:

Վերջը. դրանք վոր շատ դալմաղալ արին, մի ծառայող տղա մոտեցավ թե՛

— Ձեններդ կտրեցեք: Աղմուկ չըլի:

Դրանք նոր սուս կացան: Հերթով գնացին կամիսարի մոտ. գնացին՝ դուրս եկան, գնացին՝ դուրս եկան: Իմ հերթն ել վոր եկավ, մի տղա մոտեցավ թե՛

— Դու, մայրիկ, դուր մի գնա: Քու խնդիրը կամիսարը չի լսի, միենույն ե:

— Ինչի՞, ասում եմ:

— Նրա համար վոր, ասում ե, քու աղջիկը հայտնի յե: Են որվա ճառը նրա տունը քանդեց: Մտալ թղթեր են գտել. նա ել չի կարող արդարանալ:

Ինչ կըլի-կըլի, մտածեցի, պետք ե գնամ իմանամ պատճառն ի՞նչ ե: Կը խնդրվեմ, վոր ջահելութուն ե արել, թող ների. կըխոստանամ, վոր ել եղպես բան չի անի. գուցե սիրտը գութ քցեմ— երեխիս ազատեմ: Մտածեցի ու գնացի ներս մտա: Սեղանի մոտ նստած եր մի ջահել տղա՝ բեխերը վոլորած, մազերը թողած: Առաջին թանաքամաններ, թղթեր, գրչանք ու մի հաշվի շոկ: Դա ինքը կամիսարն եր. դրա կողքին ել նստած ե տերտերի ազվակատ տղեն— Վաղարշակը, են որվա ճառ խոսողը, ելի իրա կրախմավով, բանով, ակնոցը աչքերին: Մոտեցա դրանց ձեռներս դռչիս ու գլուխ տվի: Յերկուսն ել վտից գլուխ նայեցին ինձ:

— Ի՞նչ կա, ասում ե կամիսարը:

— Եկել եմ, պարոն կամիսար, ասում եմ, աղջկանս համար:

— Ի՞նչ աղջիկ, ո՞վ ե քու աղջիկը:

— Երեկ բռնեցին, ասում եմ.— Տղիս կամավոր գրեցին՝ կովում մեռավ, եդ մի աղջիկն ե մնացել, ասում եմ, դրան ել բռնեցիք, յես ի՞նչ անեմ:

— Ո՞վ ե քու աղջիկը, հարցնում ե.— Ագ-
գանունը ասա:

— Գրադարանի աղջիկն ե, ասում եմ,—
Վիկտոր Դանելյանցը:

Դա տերտերի տղա աղվակատին նայեց,
«հը՛մ» արավ ու քթի տակ ծիծաղեց:

— Նա քու աղջիկն ե, ասում ե.— Հիմի
ի՛նչ ես ուզում վոր,— հարցրեց խիստ փոփաժ
ձայնով:

— Կը խնդրեյի վոր — աղատեք: Աղջիկ ե,
ասում եմ, մի բան կը պատահի: Յես եմ ու եդ
աղջիկը: Զահել ե, սխալվել ե...

— Հը՛մ, ասում ե, ինչպես չե. սխալ-
վել ե...

Ասում ե ու աղվակատին նայում:

Աղվակատն ել բեխի տակ ծիծաղում ե ի-
րան-իրան:

Դա վոր շատ ծիծաղեց՝ ինձ չկարացի պահեմ:

— Դու խի՞ ես ծիծաղում, ասում եմ.—
Միխակի հետ վորդուս կամավոր գրեցիք— մեռավ,
հիմի ել սրան եք ուզում մեռցնե՞ք:

Աղվակատը ունդր քցեց. տաքացավ.

— Մեկը մյուսի հետ կապ չունի, ասում ե
ալիսոցը քթին տմբտմբացնելով:

— Վհնց չունի, ասում եմ,— չե՞ վոր յեր-

կուսն ել իմ երեխեքն են, երկուսին ել յես եմ
բերել-մեծացրել:

— Դա նշանակություն չունի, ասում ե ելի
ալիսոցը տմբտմբացնելով.— Վոչ մի կապ չկա
նրա համար, վորովհետեւ մեկը՝ աղեգ հայրենիքը
սիրում եր, գնաց նրա համար կովեղու, մյուսը,
ասում ե, աղջիկդ միացել ե մեր հայրենիքի,
Հայաստանի դավաճաններին:

Խոսեց եսպես զրափառ ու վեր կացավ:

Յես բարկացա.

— Իմ վորդին, ասում եմ, առաջինը՝ իրա
կամքով չգնաց, գուք զոռով գրեցիք, ղրկեցիք:
Խոստացաք ինձ ոգնել—վոչ մի կոպեկ ել չը
տվիք: Սա ել, ասում եմ, ի՛նչ դավաճան. ջահե-
լություն արավ՝ մի ճառ ասավ, դրա համար
պետք ե բռնե՞ք:

— Ի՛նչ ճառ, ասում ե,— մենակ ճառը չի:
Քու աղջիկը բալշեիկների հետ կապ ունի: Գաղտ-
նի, ասում ե, նրանցից փող ու թղթեր ե ստա-
ցել, վոր մեր տերությանը փրասի:

— Վայ քուանամ յես, ասում եմ,— եղպես
բան չկա: Յես նրա ձեռին փող չեմ տեսել իրա
ռոճիկից սավայի: Են ել ստացել՝ միշտ տվել ե
ինձ: Իմ աղջիկն անմեղ ե, ասում եմ, նրա
վրա շառ են քցում:

Կամիսարն ենտեղից.

— Ի՞նչ շառ, ասում ե.— բոլորն էլ քու աղջկանն են մեղադրում, վոր իրենց ջահելներին գլխահան ե արել: Գու աղջիկը, ասում ե, վոչ թե անմեղ ե. քու աղջիկը... լիրբ ե, ասում ե:

Լիրբ... Վոնց վոր քարով գլխիս խփեն: Շըշմեցի: Աչքերս շաղվեցին. գլուխս քիչ մնաց պտտուտ գա: Լիրբ... Իմ խեղճ աղջկան եդ եր պակաս : Առանց յերկար մտածելու, թե վորտեղ եմ, ում հետ եմ խոսում,— տարա ու բերի.

— Լիրբը դուք եք, ասում եմ.— ինչպես եք համարձակվում իմ անմեղ աղջկանը լիրբ ասել: Յես վոր ձենս բարձրացրի— կամիսարը զանգը տվեց:

Ներս մտավ մի գյաղա:

— Դուքս տարեք սրան, ասում ե, եստեղից. դուքս տարեք անզգամին:

4.

Եդ որվանից հուլյսս կտրեցի ամեն կողմից. մնաց միայն աստված: Դրա վրա ել, վորդուս սպանվելուց հետո, հավատ չունեյի. բայց ելի հուլյս եր: Վորդուս չվորդորմած, մտածում եմ, իցե թե աղջկանս վորդորմա: Ամեն որ բանտ եյի գնում, կերակուր եյի տանում, մեկ-մեկ ել Վիկտորիս համար փոխնորդ: Չեռս ու վոտս ել բան

չեր բռնում. գործից ել զրկվեցի, բանից ել: Ո՛վ սիրտ ուներ գնա սրահնրա լվացքը անի: Ո՛ւր ել գնում եյի— հենց մի գլուխս են եյին ասում, թե ի՞նչ աղջիկ ես մեծացրել, վոր եղպես աղգի խայտառակիչ դուրս եկավ: Թագուն փողեր ե ստացել, վոր Հայաստանը քանդի. ել ինչեր, ինչեր... Շատ քիչ մարդ կար, վոր ցավում եր ինձ: Բայց նա ել, ո՛վ ցավում եր— չեր կարում սիրտը բաց խոսի: Կային ենպեսներն ել, վոր ինձ հետ չեյին ուզում խոսել, թե եսպես աղջկամեր ե...

Քանի վոր գործ չեյի անում՝ ձեռիս փողը կամաց կամաց հասնում եր: Մի որ ել հիշեցի, վոր Վիկտորը զրադարանի ռոճիկը, վերջի ամսվա համար, չի ստացել: Ասի գնամ ստանամ. իրա համար գոնյա ճաշի փող կըլի, վոր մի քիչ կարգին հաց, բան տանեմ բանտ: Մարդամեջ եմ տանում, մտածում եմ, ամոթ ե: Տանը Վիկտորը ցամաք հացով յուրա եր գնում— բանտում ինչ աներ: Մտածեցի ու գնացի:

— Նա բան չունի ստանալու, ասում ե կառավարիչը:

— Չե վոր, ասում եմ, անցած ամսի ռոճիկը չի ստացել:

— Միեռույն ե, ասում ե, կարգադրված ե չտալ...

Չտվին: Ելի սկսեցի թեթև բաներ տանել. մի որ կարտուլ, մի որ աղցան, լոբի, մի քանի անգամ ել կատեա տարա: Ինչ վոր տանում եյի մեղքս ինչ թագցնեմ, յես կարծում եյի վիկտորի ձեռքը չի հասնում, հենց իրանք բանտի մարդիկ են ուտում: Քանի վոր աչքս չեր տեսնում եղպես եյի մտածում: Բայց հետո իմացա, վոր ինչ վոր տարել եմ, տվել են իրան:

Մի որ ել եղպես գնացի բանտ, տեսնեմ հրես մեծ բազմութիւն ե հավաքվել բանտի առաջ: Հավաքվել նայում են ներս, նայում են բանտի պատերին, իսկ եղտեղ փողոցում թափված են ամեն տեսակ բաներ—հաց, պանիր, կոտրած չաշկանեւ, ամաններ, մսի կտորտանք: Մի քանի գաղթական կնիկ հավաքում են թափված բաները, գոգները լցնում, մնացած մարդիկ քամաւ են անում: Ու բանտի դարաւոյները ինչ քան ասում են դրանց՝ «գնացեք, հեռացեք»— ժաժ չեն գալի: Բանտի մեջ ել ինչ-վոր զարմաղալ կա: Դես նայեցի, դեն նայեցի՝ բան չհասկացա: Նոր հարցնում եմ.

— Ես ինչ բան ե, ասում եմ, ես բաներն ո՞վ ե թափել:

— Բռնավոր բալշևիկները, ասում են:

— Ինչո՞ւ են թափել:

Մինը թե՛

— Գժվել են, դրա համար:

Մի ուրիշն ել թե՛

— Եսոր մեկին ծեծել են բանտում, դրա համար բերած ուտելիքը թափել են փողոց: Չեն ուզում ուտել:

Այ թե ինչ... Սիրտս թուլացավ հանկարծ: Քիչ մնաց շունչս կարի: Մոտեցա եղ խոսողներին մեկին, մի շլապավոր մարդու:

— Դու կիմանաս, ասում եմ, պարոն.— Ո՞ւմ են ծեծել. բռնավորներից վորի՞ն:

Հարցնում եմ, բայց սիրտս դողում ե:

Շլապավորը թե՛

— Մի տղի:

— Իսկ յես կարծում եյի, ասում եմ, վիկտորիս...

Եղ մարդը թե՛

— Աղջիկ ունես բռնված:

— Հա, ասում եմ, նրան ել բռնել են բալշևիկութեան համար. բայց անմեղ ե աստծու գահի պես:

— Ինչ ե աղջկադ անունը, հարցնում ե:

— Վիկտոր Դանելյանց, ասում եմ.— Գրադարանի աղջիկը:

Եղ մարդը յերեսը շուռ տվեց՝ հանկարծ:

— Նա ե անմեղ, ասում ե.— Վոր անմեղը նա ե, քա մեղավորը ո՞վ ե: Նրան ծեծը, ասում ե, քիչ ե:

Եստեղ յես ել չհամբերեցի—մի վոտս յես դրի, մինն ատաջ:

— Դու ո՞վ ես, հողեմ՝ գլուխդ, վոր եղ-
պես դուրս ես տալի քեզ ու քեզ...
Վոր չսկսեցի՛ եսպես, եղ մարդը թողեց ու
հայդա՛: Ինքն ել շլապով մարդ եր:

Քիչ յեղը, յերբ հանգստացա, ճաշն ուզեցի
տանեմ ներս: Չընդունեցին:

— Ինչո՞ւ, ասում եմ զարաուլին:

— Կարգադրված ե՛՛ չընդունել:

— Պատճառը:

— Եղ քու իմանալու բանը չի, պառավ,
ասում ե:

Եղ զարաուլների մեջ կար մի զարսեցի
տղա—մեծ-մեծ աչքերով, ճակատը ճղված ու
կարված: Ինձ հետ լավ եր. միշտ «մայրիկ» կա-
սեր. խղճում եր. ինչ վոր ասեյի—կոգներ: Բայց
եղ բոպեյին նա եղտեղ չեր:

Եղ ժամանակ, յերբ յես խոսում եյի զարա-
ուլի հետ,—բռնավորներն սկսեցին յերգել: Են-
պես են յերգում վոր՝ բանտը թնդում ե: Յեր-
գում են բալլեիկների յերգը, են վոր ամեն տեղ
յերգում են հիմի—«Անտիրնացոյը»: Ու ամենից
բարձր լավում ե Վիկտորի ձենը՝ զի՛ր, զանգակի
պես: Յերգում են բոլոր սենյակներում, յերգում
են ձեն-ձենի տված: Բանտի ծառայողները, զա-
րաուլները անհանգիստ գնում են, գալիս, ուզում
են մանեն ներս, ուզում են արգելել յերգելը:

բայց նրանք՝ հեչ: Վախից՝ սիրտս ջուր ե դառել:
Ասում եմ՝ հրես բոլորին կըկոտորեն, կըսպա-
նեն... Բայց նրանք՝ սկի՛: Յերգում են, ու բոլորից
բարձր Վիկտորը: Տեր աստված, սա տանը չեր յեր-
գում, մտածում եմ,—ետեղ սրան ի՛նչ ե պա-
տահել... Մին ել, ասում եմ, գուցե նա չի, ու-
րիշ ե: Բայց չե՛. տեսնում եմ վոր նա ե: Վեր-
ջապես յես իմ աղջկա ձենը ճանաչում եմ: Յեր-
գում են եսպես բոլոր սենյակներում, յերգում
են իրար ուժ տված, ու ամենից բարձր ելի
Վիկտորի ձենն ե գալի:

Մի քիչ վոր լսեցի, արտասուքս եկավ, ինձ
չկարացի պահեմ.

— Ձան, ջան, ասում եմ,—Վիկտոր ջան: Յես
քու զանգակ ձենին մեռնեմ...

Բանտի զարաուլների մեծը բարկացավ.

— Դու ո՞վ ես վոր, ասում ե, եղպես ձեն
ես հանում:

Ու կասկածով, զարմանքով նայում ե ինձ:

— Յես, ասում եմ, Վիկտոր Դանելյանցի
մերն եմ: Են վոր յերգում ե՛ իմ աղջիկն ե:

Ասում եմ, վոր սիրտը գու՛թ քցեմ: Բայց
նա, տեսնում եմ, չե—զրանից ավելի բարկա-
ցավ.

— Դե, հեռացիր, ասում ե, թե չե...

Եղ ժամանակ իմ ծանոթ զարսեցի տղեն
եկավ: Մոտեցավ ու կամաց.

— Մայրիկ, ասում ե, գնա, անհարմար ժամանակ ե:

Մեծի բարկությունը տեսնելով՝ գնացի: Եղ ղարսեցի տղեն ինձ ճամբու դրեց մինչև դուռը:

— Եզուց բեր, ասում ե, ետոք խառնված որ ե:

Իսկ յես դեռ չեմ հանգստանում:

— Վիկտորիա հո չէն ծեծել, ասում եմ:

— Ձե, ասում ե, հանգիստ կաց. որիորդին ծեծելու իրավունք չկա: Միայն թե հաց չեն ուզում ուտել:

— Վոնց թե. սոված պրտի մնան, ասում եմ:

Ասում եմ ու մտածում—գո՛վէ՛լ են դրանք, ի՛նչ ե. մարդ ել սոված հացը չուտի՞.—Բա սոված պրտի մեռնեն, հարցնում եմ:

— Ձեն մեռնի, ասում ե, հանգիստ կաց:

— Թողեք, ասում եմ,—յես իմ աղջկանը համոզեմ, վոր հաց ուտի. նա ջահել ե, արածը չի հասկանում:

— Ձե, ասում ե,—չես կարող համոզել. միևնույն ե, նա առանց ընկերների չի ուտի:

— Գուցե ձեր հացը չեն ուզում, ասում եմ.—իմ հացը տվեք, իմ հացը կուտեն:

— Ձե, ասում ե, միևնույն ե. չեն ուտի: Ձենք ել կարող տալ, նրանք պետք ե մեր հացը ուտեն...

Ու բացատրեց ինձ, վոր նրանք վոչ թե չեն ուզում հաց ուտել, այլ դրանով, ասում ե, բողոքում են:

Յես բան չհասկացա. ի՛նչպես թե հաց չեն ուզում ուտել. սոված մնում են, թե բողոքում ենք: Ա՛յ քեզ շաշեր...

Բողոքում ենք: Խոսք են գտել...

Տուն եկա. վոչ հաց ե կուլ գնում, վոչ ջուր: Երեխես եստեղ սոված—յես հաց ուտեմ: Վոր մտածում եմ—գլխիս կրակ ե մազվում: Ծունկս ծեծում եմ ու ինքս ինձ. «կուրանամ յես, կուրանամ»... Ու եզ ուր՝ գիշերը միջև լուս, թե գուր իմ տանը քնել եք, հնպես ել յես... Եզ որն ել Միխակի կնկա—Լիզինկի տոնն եր: Սաղանդարներ: Հրավիրված մարդիկ: Ուտում են, խմում, յերգում: Տախտիս վրա կուչ եկած՝ լսում եմ նրանց ձենը, թե վոնց են կենաց ասում: Ամեն կենացից հետո սաղանդարները ածում են ու յերգում: Եսպես մինչև գիշերվա կեսը: Իսկ գիշերվա կիսից հետո—աթոռները, սեղանները գրգռալով դես ու դեն քաշեցին ու սկսեցին պարել: Վոնց են թխթրխկացնում պուր, վոնց են պարում—քիչ ե մնում ոճորքը փուլ գա... Լեկուրի՞ են պարում թե՞ լեզզիկակա—չեմ իմանում: Բայց ենպես են պարում, վոնց վոր դիվահար... Պարեցին մինչև լուս. ու լուսը բացվեց թե չե—գուրս եկան բալ-

կոնը: Հիմի ել եստեղ են ածուլ ու պարսում...
Ենպես վոր՝ դարդը մի կողմից, եղ զալմաղալը
մի—չթողին աչքս կաշի:

Առավոտը բացվեց թե չե, նորից պատրաս-
տություն տեսա Վիկտորին ճաշ տանելու: Ասի՝
երեկվա եփածս հնացած ե. նոր ձու եփեցի,
կաթ տաքացրի ու տարա:

Ելի՝ չի կարելի: Ելի՝ բռնավորները, ասում
ե, հաց չեն ուզում ուտել: Յես ել թե՛ թողեք,
ասում եմ, ախպեր, իմ աղջկանը համոզեմ—ուտի:

Ձե վոր չե...

Յերեք որ եսպես հաց չընդունեցին: Բայց
յերեք որն ել, քանի գնում եյի, լսում եյի վոնց
են յերգում դրանք: Յերգում են ձեն-ձենի տը-
ված, յերգում են բոլոր սենյակներում, յերգում
են ենպես, բանտը թնդում ե կարծես: Ու յեր-
գողների մեջ, ամենից զիլ, լսվում ե ելի Վիկ-
տորի ձենը, վոր գնգում ե զանգակի պես...

Ինչ յերկարացնեմ—մի որ ել, յերբ հաց
տարա բանտ, հայտնեցին թե՛ եգուց ել հաց, կե-
րակուր չբերես:

— Ինչո՞ւ:

Թե՛ բռնավորներին տանում են Երևան:

— Ինչո՞ւ:

— Եղ քու իմանալու բանը չի, ասում ե ծա-
ռայողը, են դարսեցի տղեն.—Միայն եսքանն ի-

մացի, վոր ել չբերես, ասում ե.—Ես ել վոր
ասում եմ՝ մեծ բան ե: Ուրիշներին, ասում ե,
ես ել չեմ ասում: Խեղճ կնիկ ես, դրա համար:

Ես մատս կծեցի: Տեսա վոր եստեղ մի բան
կա: Շատ եյի լսել, վոր բռնավորներին թագուն
տանում են սպանում, հետո կերակուրը ընդու-
նում, մթամ թե՛ եստեղ ե... Եղ որերին ել մե-
կին՝ Մացո եյին ասում—եղպես տարան. նոր
մի շաբաթ հետո իմացանք, վոր սպանել են:—
Ուզում եր փախչի, դրա համար, ասում են: Մի
խոսքով՝ եղ վոր լսեցի՝ սիրտս ահ ընկավ: Բայց
տեսա վոր եղ մարդը խղճում ե ինձ: Ու հար-
ցրի, թե յե՞րբ են տանելու:

— Ել, ասում ե, ավել բան չեմ կարա ասի:
Եսքանն ել վոր ասի, շնորհակալ եղիր:

— Շնորհակալ եմ, ասում եմ, բայց, թե
արեղ սիրես, ասա մի իմանամ:

— Ձե, ասում ե, չեմ կարող: Ուզում ես
ինձ պաշտոնից դուրս անե՞ն, սպանե՞ն:

— Վոչինչ ել չեն անի, ասում եմ.—վերե
սպտված, ներքև՝ յես ու դու: Մեր խոսածը
մարդ չի իմանա: Ասա—ինչ ժամանակ են տա-
նելու. ցերեկը, գիշերը, սհաթի քանիսի՞ն...

Շատ վոր խնդրվեցի, աղաչեցի, խղճաց եղ
զարսեցի տղեն (աստված յերկար կյանք տա

նրան և աջողություն. ինչ գործ ել բռնի—բարին առաջի, չոր քարին ել վոր գնա—կանաչի): Տեսա՞վ արտասուքը աչքերիս լաց եմ ըլում—խղճաց: — Ես գիշեր, ասում ե, ժամը 12-ին: Բայց, իմացած եղիր, ասում ե, մարդու բռն չասես, թե չե վատ կըլի...

— Խեղառակվել չեմ, ասում եմ.— Դու հանգիստ կաց:

Եդ որը, մինչև գիշերվա 10-ը, վոնց վոր ինձ կրակը գնես—երվում եմ: Եկել եմ տուն ու Վիկտորի համար պաշար եմ պատրաստում: Ճամփա ե գնում, մտածում եմ, պետք ե հետը մի բան գնել. գիտեմ, Վիկտորի բնավորությունը ենպես ե, վոր շատ պաշար չի սիրում, բայց ասում եմ՝ վոչինչ, ընկերների հետ կուտի: Գուցե ճամփին մի քանի որ մնաց, ո՞վ նրան հաց կըտա... Ձու եմ եփում, հավ եմ եփում. պանիր առա լոշի մեջ դրի: Եփեցի, հավաքեցի, դրանց հետ ել մի քանի փոխնորդ, մի դերիա—կապոց արի ու դեռ սհաթի ութը չեկած՝ գնացի վակզալ: Ասի՜ շուտ գնամ, ո՞վ ե իմանում, միաքնները փոխեն դուցե ու շուտ տանեն: Տանը սպասելու փոխարեն, ավելի լավ ե ենտեղ սպասեմ: Տանը հոստել չեմ կարում. թվում ե՝ Վիկտորին տանում են արդեն, թվում ե՝ ել չեմ տեսնելու—սիրտս անհանգիստ ե ենպես, այ կրակվի իմ սիրտը: Հա-

բազառ աղջիկ են տանում, մտածում եմ, միակ աղջիկ են տանում ոտար աղերանց հետ... Աղջիկ պահես-մեծացնես—են ել եսպե՞ս: Վոր մրտածում եմ—ուղեղս ժաժ ե ընկնում: Մի շունչ ել չկա մոտս, վոր սիրտ տա, մխիթարի—հանգըստանամ մի քիչ: Ենպես եմ, վոր սիրտս ուզում ե բերնովս դուրս գա: Կապոցը ձեռիս ճամփա եմ ընկել ու գնում եմ. վոտներս զորով եմ փոխում—ենպես թույլ եմ: Մութն ե, ցեխ. ասող ել չկա յերկնքում: Ֆայտոնները գնում են շրփ-շփալով ու ցեխը թափում վրես: Տանից մինչև վակզալ՝ աշխարքի տեղ ե. մինչև հասա՜ իմն ել ինձ հասավ: Գնացի կապոցը ձեռիս նստեցի ծառերի տակ: Եդտեղ ել՝ շատ ճամբորդներ՝ կնառեք, մարդիկ իրանց կապոցների վրա նստել՝ պոնգի յեն սպասում. դրանց հետ ել երեխեք—մինը լաց ե ըլում, մինը քնել ե, մի ուրիշը բլբլում ե մոր հետ: Եստեղ-ենտեղ ուրախ խոսում—ծիծաղում են: Սիրտս դանակ խրես՝ արին չի կաթի: Նստել եմ մենակ ու մտքիս յետևից ընկած՝ սպասում եմ: Մին ել մի տղամարդ մոտեցավ թե՛

— Քույրիկ, ո՞ւր ես գնում:

— Տեղ չեմ գնում, ասում եմ.— Աղջկաս տանում են, յեկել եմ ճամփու գնեմ:

Նա թե՛ ո՞ւր են տանում, ո՞վ ե տանում:

Ստ. Զորյան, Գրադ. աղջիկը—5.

— Կառավարութիւնը, ասում եմ. — Ֆոնել ե
տանում ե Երևան:

— Ի՞նչի համար ե բռնել:

— Բալլէիկության համար:

Եղ մարդը կանգնեց, «հ'ըմ» արավ ու՝ «բա
կը թողնեն, ասում ե, զու նրա հետ խոսես»:

— Խի՞ չեն թողնի, ասում եմ.— Նրա մերն
եմ, հո ստար չեմ. միակ աղջիկս է՝ տանում են
ու, ել ո՛վ սաղ մնա, ո՛վ ապրի— չեն թողնի իրար
երես տեսներք. վերջին անգամ երկու խոսք ա-
սենք իրար:

Եդ մարդը շվարած գլուխը թափ տվեց ու գնաց: Դա գնաց, մին ել, ըհը՛, զինվորները հավաքված խալիխն քշում են. «Հեռու, հեռու»... Ի՛նչ ե: Տեսնեմ հրես բռնավորներ են բերում. չորս կողմից զինվորներ՝ հրացաններով, բանով: Եվ ինչ ես անեմ: Ես անում եմ, ձեններս դողացին:—

Միրտա կուչ եկավ. ծնկներս դռնաքեր
Ուրեմն Վիկտորիա տանում են, Վիկտորա սրանց
մեջ է: Շշմածի պես եմ, յերազի մեջ: Զինվոր-
ները խալիւխն հեռու յեն քշում, յես մոտենում
եմ՝ տեսնեմ Վիկտորը դրանց մեջ է, թե՞ չէ:
Մտիկ եմ անում, մտիկ եմ անում—բան չեմ
տեսնում. զինվորներն ենպես են շրջապատել,
վոր չեն երևում: Գիշերն ել, վոնց վոր ասի՝
մոլթն է. ասող չկա յերկնքում. աչքերս ել,
արցունքից քաղված, լավ չեն ջոկում. տեսնում

Եւմ գլուխներ, ուսեր: բայց Վիկտորին չեմ ջու-
Վում: Զրի, ասում եմ, նրան թողել են. խղճա-
ցել են, վոր աղջիկ է, տղերանց պես չի կարե-
վի չարչարել, ու չեն բերել: Դրանց տարան պոե-
զի կանգնելու տեղը: Յես ել՝ կապոցը ձեռիս,
դրանց յետեից: Ուզում եյի մոտենամ, մին ել
տեսնեմ՝ դրանք, մութի մեջ, գինվորներով շըր-
ջապատված, եդ կես գիշերին սկսեցին իրանց
յերգը— «Անտիսիպոլ»։ Սկսեցին ու վոնց են
յերգում, աման, վոնց են յերգում... Խալիը հա-
վաքվեց. գուրս թափվեցին մարդիկ զալեից,
գուրս թափվեցին վալկալի տներից, բուսկանե-
ից. հավաքվեցին ճաղերի մոտ, ծառերի տակ ու
քամառ են անում, թե ես ի՞նչ բան է ես կես
գիշերին... Դրանք սկսեցին թե չե—յես ելի
Վիկտորիս ձենը ջոկեցի, վոր բոլորի ձենից բար-
ձրը եր—գիլ, զանգակի պես... Հենց վոր յերե-
ւիս ձենը լսեցի՝ ելի չկարացի ինձ պահեմ, ինչ-
պես են անգամ՝ բանտի հայաթում:

— Զան, ջան, Վիկտոր ջան, ասում.— Ես
քու ձենին մատաղ...

Ու ուզում եմ մոտենալ, բայց ով կըթողնի:
Ներկու գոտ փոխեցի թե չե, զինվորը՝

— Հեռու, հեռու. չի կարելի...

— Այ «չի կարելին» ընկնի փորդ, ասում եմ
մարտումս ու հիմի ել ուզում եմ մեկել կողմից

առաջ գնալ: Եստեղ ել մի ուրիշը «Ձի կարելի»: Ասում եմ՝ իմ աղջիկը դրանց մեջ ե, բան եմ տալիս:

— Ձի կարելի, չի կարելի... Ու ենպես մի բռնեց, վոր քիչ մնաց ընկնելի մեջքիս վրա:

Իսկ նրանք՝ բռնավորները, յերգում են իրանց յերգը. յերգում են գծվածի պես, յերգում են ձեն-ձենի տված, յերգում են կարծես զինվորների ջգրու, յերգում են բարձր... Բոլորի մեջ ելի ջոկում եմ Վիկտորիա ձենը, բոլորի մեջ ելի նրա ձենն ե բարձր... Ուղեցի ձեն տամ, իմացնեմ, վոր յես եստեղ եմ, բայց, քարսի պես, պոեզը հանկարծ շվացրեց մոտիկ ու եկավ շրխաշրխալով: Մարդիկ իրար գլխով դիպան. բեռները, կապոցները հավաքում են, պատրաստ կենան, վոր պոեզը կանգնի թե չե—վագոնները մտնեն: Մի կողմից վագում են, մի կողմից կանչում են իրար, քիլեթ են գոռում: Իսկ նրանք՝ բռնավորները յերգում են ձեն-ձենի տված:

Ել եգտեղ, եղ դալմադալի մեջ, իմ ձենը կը լսվեր վոր...

Յերբ պոեզը կանգնեց, դրանց՝ բոլորին՝ շրջապատած տարան պարալոզի կողքի վագոնը, են, վոր լուսամուտները, տեսած կըլեք, երկաթած են բանտի պես: Դրանց տարան, յես ել, կապոցը ձեռիս, նրանց յետևից: Մարդիկ զբ-

վրժում են. վագոններն են մտնում, դուրս են գալի: Անցնել չի ըլում: Բռնում են դես, բռնում են դեն—չեն թողնում մի դրանց հասնեմ: Վերջը, աչքս զինվորների խշտիկների վրա, վոր նրանց չկորցնեմ, գնացի մի կերպով, գնացի հասա եստեղ, վոր վերջին բռնավորին վագոն են նստացնում, նրա յետևից ել զինվորները՝ հրացանները ձեռներին, հրացանների ծերին խըշտիկներ:

Եղ վոր տեսա՝ սիրտս մի ուրիշ տեսակ եղավ: «Վոնց թե, ասում եմ, ենպես պըտի տանեն, վոր վերջին անգամ իմ յերեխին չտեսնեմ: Ձե, ինչ ել ըլի, ասում եմ, պետք ե նրա հետ խոսեմ, թեկուզ եղ խշտիկներից մինը սիրտս խրեն, թեկուզ, մինչև անգամ, պոեզի տակը քրցեն»...

Մտածեցի եսպես ու վագոնի դեմը կանգնած՝ ձեն տվի:

— Վիկտոր, Վիկտոր ջան...

Լավ եր զինվորները չհասկացան ում եմ գոռում—ձեռ չտվին: Իսկ Վիկտորը, ինչպես եղավ, չգիտեմ, ձենս լսեց, ու վագոնի ակոսից.

— Մայրիկ, ասում ե, դու ես: Մնաս բարով:

— Յես եմ, Վիկտոր ջան. քեզ համար պաշար ու փոխնորդ եմ բերել:

Աստուծո՛ւ եմ ու ձեռքիս կապոցը բարձրացնում։
Խոսքի կեսը դեռ բերանումս, բանտի մարդ-
կանցից մինը մոտեցավ, թեև բռնեց ու բռ-
նեց թում ե։

— Բռնավորի հետ խոսել չի կարելի, ա-
ստուծո՛ւ ե։— Հեռացիր, հեռացիր...

Են կողմից մյուսները ու նրանց մեծը.

— Հեռացրո՛ւ, հեռացրո՛ւ, ասում են, — չի
կարելի։

— Ինչո՞ւ չի կարելի, ասում եմ.— Իմ աղ-
ջրկանը ո՛ւր եք տանում, անաստվածներ։ Իմ աղ-
ջրիկը բալշեիկ չի, իմ աղջրիկը...

Աստուծո՛ւ եմ, գոռում ու ելի առաջ եմ ու-
զում գնալ։

Ձեն թողնում։

Իսկ Վիկտորը վագոնից.

— Մայրիկ, ասում ե, հանգիստ կաց։ Եդ
լրբերի հետ մի խոսի։ Յես բալշեիկ եմ, թո՛ղ
ինչ ուզում են անեն։

Ենտեղից մյուս աղեքը՝ Վիկտորի ընկեր-
ները.

— Մայրիկ, գնա՛ տուն, մայրիկ, հանգիստ
կաց...

Հեշտ ե ասել՝ «հանգիստ կաց»։ Սիրտս կրակ
ե ընկել, նրանք—«հանգիստ կաց»։ Գոռում եմ
ու ուզում եմ առաջ գնամ։ Ժողովուրդն ել հա-

վաքվել-կիտվել ե ձեռքիս վրա։ Մարդիկ՝ գլուխ-
ները վագոններից հանել, մտիկ են անում ու,
նվ գիտի, մտածում են՝ «ես ինչ դարաչի կնիկ ե»։
Բայց ինձ համար—հե՛չ։ Մահն աչքիս տակն եմ
առել. ել մարդ, մադաթ չեմ հարցնում—գոռում
եմ, վոր թողնեն...

Բայց ինչ արի—ել չկարացի առաջ գնամ։
Վրա յերեք զանգը տվին։ Մարդիկ ելի իրար գլու-
խով դիպան։ Պոեզը շարժվեց։ Մին ել Վիկտո-
րը ձեն տվեց.

— Մնա՛ս բարով, մայրիկ։

Ու հենց պոեզը շարժվեց, նրանք՝ Վի-
կտորն ու ընկերները, յերեքեցին ելի իրանց
յերգը։ Յես չկարացի համբերեմ. վագում եմ
պոեզի յետևից ու ձեն տալի։

— Վիկտոր, Վիկտոր...

Պոեզը գնում ե՝ յես վագում եմ, պոեզը
գնում ե՝ յես վագում եմ...

Ել չիմացա ինչ պատահեց դրանից հետո։
Առավոտը զարթնեցի—վակզալումս եմ. բուժետ
պահողի ոթախում։ Զարթնեցի ու ինչ տեսնեմ—
վրես, գլուխս թաց։ Բուժետի աղջիկը, սիպտակ
Ֆարսուկը հագին, մի ջրի աման ձեռին, կանգնել
ե կողքիս ու ձեռը գլուխս ե քսում։

— Վճնց ես հիմի, մորքուր, հարցնում ե՛ր լավ ես:

Նոր իմանամ, վոր պոեզի յետևից վազելիս՝ ուշա գնում ե: Ծառայողները տեսնում են, վերցնում են բերում բուֆետ պահողի ոթախրկանչում են վակզալի բժշկին, ինձ ուշքի յեն բերում, դեղ են տալիս՝ քնում եմ: Ես բոլորը եղ աղջիկը պատմեց:

Քիչ հետո ինձ բերող տղեքը եկան ինձ տեսնելու: Կակարգով, բանով, յերկաթուղու շոբեր հագած տղեք եյին: Երկու հոգի:

— Վճնց ես, մայրիկ, ասում են:

Ու զարմանում են, վոր յես գնացող պոեզի յետևից վազել եմ:

— Բա կնիկն եղպես սիրտ կունենամ, ասում են.— Պոեզի յետևից ես ընկել ու «Վիկտոր» ես կանչում: Վիկտորը քու ի՞նչն ե, հարցնում են:

— Իմ աղջիկը:

— Մենք եղպես ել գիտեյինք, ասում ե: Միայն մերը կարող ե եղպես սիրտ ունենալ:

Հետո պարզվեց, վոր դրանք իմ Վիկտորին ճանաչում են:

— Վիկտորը մեր ընկերն ե, ասում են, մայրիկ: Դու մի վախի, հանգիստ կաց: Վերջը ամթեն բան լավ կլի...

Սիրտ տվին, արևներն ապրի, եղ տղեքը, չայ բերին՝ քցովի, խմացրին, վերջն ել՝ ֆայտոն նստացրին, թե՛ «գնա»... Եդտեղ, ֆայտոն նրատելու ժամանակ, դրանցից մինն ալանջիս ընկավ, թե՛ «մայրիկ, յեթե բանի կարիք ունենաս, արի մեզ ասա, առանց քաշվելու: Դու մեր մերն ես, ասում ե, հեշ ամանչիլ մի: Վիկտորը մեր ընկերն ե, մեր քույրն ե... Կը դաս, ասում ե կը հարցնես ինձ: Իմ անունն ել, ասում ե, Պետրե ե»...

Եղ խոսքերը սրտիս սին տվին:

«Փառք քեզ, աստված, ասում եմ, դեռ լավ մարդիկ կան աշխարի երեսին»:

Եղ ժամանակ տեսա, վոր պաշարի կապոցը չկա: Կորել եր: Հավը, ձուռն, հացը—գլուխը քար. Վիկտորիս շորերն ել հետն եր կորել...

Ֆայտոնով վոր ինձ տեսան հարևանները՝ կանգնել զարմացած մտիկ են տալիս, թե ես լվացարար Աննեն ինչ առավ տեր ե, վոր ֆայտոն ե նստել: Ես ել պետք ասեմ, վոր իմ կյանքում, մինչև եղ, երկու անգամ եյի ֆայտոն նստել: Մի անգամ, յերբ Միխակի կնիկը—Լիզինկեն հիվանդ եր—ղրկեցին ֆայտոն բերեմ—եղ ժամանակ: Եդեւ վճնց ելավ: Գնացի ֆայտոն կանչեցի. Քայսոնչիս ասում ե՝ «Դե նստի, գընանք»: Մեկ եղ: Մեկ ել աղջիկ ժամանակս եմ նստել...

Եղպես՝ հարեալները զարմացան ինձ ֆայ-
տոնի վրա տեսնելով, իսկ մեր տանտեր Միխայ-
լի կնիկը—Լիզինկեն, բալկոնում կանգնած՝ նա-
յեց ինձ, նայեց ու քթի տակ ծիծաղեց։

— Ենքան զարգացել ես, ասում ե, հիմի ել
ֆայտոնով ես ման գալի։

Ծաղր ե անում։

Ձեռն հանեցի։ Բայց նրա ծաղրը սրտիս
դիպավ դանակի պես։ Իմ որին, ասում եմ, սրա
ծաղրին։ Ու բան չեմ խոսում։

— Քեզ հետ եմ, աղջի, Աննա, ասում ե,
դեպը մտիկ արա։

Գլուխս չբարձրացրի։ Սիրտ չունեմ։

Իսկ նա վերեկից, նորից։

— Դեպը մտիկ արա. բան եմ ասում։

— Ի՞նչ կա, հարցնում եմ։

Թե՛ արի, ասում ե, պոլեւը լվա։

— Ե՛հ, ասում եմ, իմ սրտին, քու դարդին։

Պոլ լվանալու սիրտ չունեմ, ասում եմ։

— Խի՞, ի՞նչ ե պատահել քու սրտին։

— Ե՛հ, ասում եմ.—Վիկտորիա տարան Ե-

րեան։

Ի՞նչ ասի, վոր լավ ըլի։

— Շատ ել լավ արին, ասում ե, աչքն ել
հանեցին ազգի դավաճանի։ Դրա համար ել, ա-
սում ե, դու տխրում ես։ Արի, արի պոլեւը
լվա...

Քիչ առաջ ծաղրեց—մի դանակ խրեց սիր-
տըս։ Ես ել՝ մի նոր դանակ։ Ենպես եղա վոր—
տաք ու սառը քրտինք տվի. Ենպես եղա վոր—
ցավս մոռացա, կատաղեցի։

— Խի՞, ասում եմ.—յես մեր չեմ. յես
սիրտ չունեմ, վոր իմ զավակի համար ցավի՞.
Շունը վոր շուն ե, ասում եմ, նա ել ե դարդ-
անում իր զավակի համար։ Հիմի դու ինձ շա-
նից ել վատ ես համարում... Ձե՛, ասում եմ, յես
պոլ լվանալու սիրտ չունեմ...

Ասի ու մտա տուն։

Նա մնաց յետեիցս նայելով։

Ու եզ որվանից խռովեց ինձանից։ Ել բա-
նի չեր կանչում։ Մի գաղթական կնիկ եր գտել
—նրան եր բանեցնում։ Դա ել լվացք անել չե՛
զիտեր. շորերն ենպես եր մզում՝ պատռում եր,
ենքան լեղակ եր քցում—շորերը վրնց վոր կա-
պուտ ներկես...

5.

Երեան տանելուց հետո երկու-յերեք շաբաթ
անցավ՝ Վիկտորից նամակ չկար։ Յես ել—ան-
հանգիստ կնիկ—ինձ ուտում եմ. գիշերները չեմ
կարում քնեմ։ Ամեն ոք նամակ բերողին հար-

սնում եմ. «Աննա Դանելյանց, նամակ չկա»։
«Ձե»։ Ու խնդրվում եմ, վոր յեթե նամակ ըլի
ու յեթե տանը չըլեմ—լուսամուտի կոտրած տե-
ղով քցի նեքսե։ Ձեյի ուզում իմ նամակը-բանը
լիզինկի կամ նրա աղջկերանց ձեռն ընկնի։
Խոսով եյինք. նրանք ինձ հետ չեյին խոսում,
յես՝ նրանց։ Եսպես մի ամիս ել անցավ՝ նամակ
չեկավ։ Հազար ու մի բան եմ մտածում—տես-
նես ի՞նչ պատահեց, տարան երեխուս գլուխը
կերան, ի՞նչ ելավ։ Մարդ ել չկար սրտացավ,
վոր սիրտս բանամ, հետը խոսեմ։ Ում հետ ել
խոսում եյի՝ իմ աղջկանն եր վատ գուրս բե-
րում։ Մենակ Պետրեն եր, վոր սիրտ եր տալիս
ինձ. «Նամակ չլինելը, ասում եր, վոչինչ. յես
հաստատ գիտեմ, վոր տեղ են հասել ու բոլորն
ել լավ են»։ Մի քանի անգամ գնացի նրա մոտ
—միշտ եսպես խոսքեր։ Ու ամեն անգամ ել,
քանի գնում եյի մոտը, կը հարցնեք. —Մայրիկ,
յեթե կարիք ունես, մի քաշվի, ասա. յես քու
վորդին, դու իմ մերը...

Յես ամաչում եյի. շատ ել կարիք ունեյի,
բայց քաշվում եյի։ Ինչքան չըլի ոտար տղա յե,
մտածում եմ. —յես նրանից վո՞նց փող վերցնեմ...
Անցավ մի ամիս մի շաբաթ—նոր մի կտոր նա-
մակ եկավ—«Մայրիկ, յես լավ եմ. բարեվուժ
եմ»։ Հետո ել թե՛ «Ղոջաղ կաց։ Իմ մասին մի՛

մտածի։ Վիկտոր Դանելյանց»։ Եղպես ել գրում
ե՛մ մի՛ մտածի... Ամբողջ որը ուշք ու միտքս
իրա վրա ե, իսկ նա՛ մի՛ մտածի... Դրանից հե-
տո մի քանի նամակ ել եկավ, ելի եղպես կարճ
—յես լավ եմ, դու հանգիստ կաց, իմ մասին
մի մտածի... Եսպես, հինգ թե վեց ամիս եր,
հոկտեմբերն արդեն անցել եր, նոյեմբերը եկել
—յես հանգիստ չեմ կարում նստեմ, ամեն տեղ
կարծես ինձ հուշտ են անում, թե ես ի՞նչ մեր
ե, վոր աղջկա մասին չի մտածում։ «Ես ել մի
բան չի, ասում եմ ինձ ու ինձ, —մի աղջիկ ու-
նենամ ես աշխարհում, են ել—բանտում ու
հինգ-վեց ամիս երեսը չտեսնեմ»։ Ել յես ի՞նչ
մեր եմ», մտածում եմ։

Մտածեցի, մտածեցի—մի օր ել վեր կացա
գնացի Պետրեյի մոտ։ Եսպես-եսպես։

— Ուզում եմ գնամ Երևան, Պետրե ջան,
ասում եմ. —Վիկտորին տեսնեմ։

Պետրեն թե՛ վոչինչ ել չկա, ասում ե,
գուր մի գնա։ Յես տեղեկություն ունեմ, վոր
ընկեր Վիկտորը լավ ե։

— Ձե, ասում եմ, պետք ե գնամ իմ աչ-
քով տեսնեմ։

— Իսկ փող, ճամփի ծախս ունես, հարց-
նում ե։

— Ձե, ասում եմ, մի կարպետ ունեմ. կը
ծախսեմ—կերթամ։

Պետրեն մտածեց:

— Դե վոր եղպես ե, ասում ե,—վոր հաստատ վորոշել ես գնալ, ել գուր ծախս մի անի. յես քեզ կուղարկեմ իմ մոր տեղը: Յես իրավունք ունեմ, ասում ե, վոր իմ մերը պոեզով ձրի գնա-գա:

— Ե՛հ, շնորհակալ եմ, ասում եմ, վորդի: Աստված մուրազդ կատարի:

— Վոչինչ, մայրիկ ջան, ասում ե.—դա իմ պարտքն ե. ընկեր Վիկտորին յես շատ եմ պարտական: Բայց հիմի, ասում ե, դու ես ասա—Երեան վոր գնաս՝ վճրտեղ կամ ռւմ տանը պրտի իջնես:

Յես եղ մասին չեյի մտածել: Դրուստ, ասում եմ, ես վոր ուզում եմ գնամ՝ վճրտեղ կամ ռւմ տունը պրտի մնամ: Փողոցում հո չեմ կարա ապրեմ: Ամառ ել չի, թե ասես՝ մի պատի տակ կուշ կըգամ—կանցնի: Բայց, համարյա թե, ձմեռ եր: Նոյեմբերը: Մեր սարերումն արդեն ձուն եր եկել:

— Յես ել չգիտեմ, ասում եմ, Պետրե ջան, ռւմ տունը կարող եմ գնամ. վոչ ծանոթ ունեմ, վոչ բարեկամ: Առաջին անգամն ե, վոր Երեան եմ գնում: Առաջին անգամն ե, վոր պոեզ եմ նստում:

Դրուստ վոր—մինչև եղ յես մեր քաղաքից

դուրս չեյի եկած: Մի քանի անգամ վոտով գնացել եյի Սարիգեղ՝ ուխտի: Եղքան: Մինչև եզ՝ պոեզ ել չեյի նստած: Պատահել եր—դաշնիկների գնալու ժամանակ—ռւմ վաղքը անում եյի—գնում եյի նրանց ճամփու քցում. ապրանքները, կապոցները վազոն եյի դնում. բայց տեղ գնամ—չէ:

Ես վոր Պետրեն լսեց—նորից մտածեց:

— Վոչինչ, ասում ե, անհոգ կաց: Յես քեզ մի ծանոթ կանդըխտորի հետ կուղարկեմ. նրան ել կասեմ, վոր տանի քեզ իմ լավ ընկեր Արտուշի տունը, վոր հենց վաղալի մոտ ե: Նամակ ել կը տամ, ասում ե, վոր քեզ լավ մտիկ անեն:

Արեն ապրի. եղպես ել արավ:

Մինչև գնալս յես ելի պաշար պատրաստեցի—նորից հավ, ձու եփեցի, մի երկու կտոր լավ վոչխարի պանիր առա (Վիկտորը եզ պանիրը շատ եր սիրում), հավաքեցի Վիկտորի մնացած փոխնորդները, մի հին դերիա, Փուճայկեն, գուլպաները, ձմեռվա քարմանները. եզ բոլորը մի կապոց արի, հացն ու ուտելիքը՝ մի: Դնքս ել մի քանի բան հագա իրար վրա, վոր ճամփին չմրսեմ, հետո շալս վեր կալա ու գնացի վաղալ:

Հն. գնալուց առաջ հլա մի բարձրացա Մի-
խակի տուն: Մարդ ենք, մտածում եմ, մահկա-
նացու, հեռու տեղ եմ գնում, ո՞վ ե իմանում
յետ գամ, յետ չգամ, գնամ մնաւ բարաւ ասեմ
սրանց, նոր ճամփա ընկնեմ: Համ ել խնդրվեմ,
վոր տանս վրա աչք ունենան: Շատ ել կողպեքով
փակել եմ, բայց—ո՞վ ե իմանում... Մին ասի՝
չգնամ, բայց մտածեցի վոր—լավ չի, հենց ի-
րանք կը թշնամանան... Վերջապես իրանց տըն-
կենցն եմ, պետք ե հայտնեմ ուր եմ գնում...
Գնացի: Մութն եր. եսպես ութը կըլեր իրիկ-
վա: Մարդ ու կնիկ, այսինքն Միխակն ու իրա
կնիկը—Լիզինկեն—տանն եյին: Լամփը վառվում
եր սեղանի վրա, իրանք ել նստած՝ մուրաբով
չալ եյին խմում: Մարդը, իրա սովորութքի պես,
յախա-մախեն բաց (հացի, չայի ժամանակը
Միխակը միշտ կը խամալը վերցնում եր—«Նե-
ղում ե» ասում եր), կնիկն ել՝ Բիշմիրի շալը
ուսերին: Իսկ աղջկեքը՝ Նուշեն ու Մաշեն, սե-
նյակի մի ծերում հագնվում եյին. իրար շորեր
եյին դգում: Ո՛, եդ աղջկեքը: Չեյի սիրում յես
գրանց: Ալիքը քսում եյին երեսները, պոռնները
նեղկում ու—հայդա՛ փողոց, բուլվար, վակզալ:
Մաղ ուրը զվիւրն եյին տալի... Եդ որն ել եղպես
քսվել եյին, վոր գնան... Ամբողջ ուրը գրանք տա-

նը կռվում եյին իրար հետ, մոր հետ, բայց հենց
փողոց եյին դուրս գալի թե չե—«Նուշա ջան,
Մաշա ջան»... Ենպես ջանով եյին խոսում, կարծես
կաթն ու կորեկ են: Տանն իրար ապում եյին—
դուրսը եղպես: Յես մի անգետ կնիկ եմ. ուրիշ
բաներ չեմ հասկանում, բայց աղջկերանց, կնա-
նոնց բանը—շատ լավ եմ հասկանում... Մտա թե
չե՛ եդ Նուշեն ու Մաշեն, իրար նայեցին ու
ծիծաղեցին:

— Յեկնով, ասում են:

Գանի ամիս եր, ինչպես ասի, գրանց տուն
չեյի գնում: Ես անգամ վոր մտա, կարծեցին
ճարահատյալ եմ, մի բան խնդրելու եմ եկել:
Նրանք ծիծաղեցին—յես տերը չեղա: Կապոցը
գրի գրան մոտ, վոտներս հանեցի, շալը թևիս,
խալիչի վրով առաջ գնացի, մոտեցա սեղանին
ու՝ «բարբիկուն ձեզ» ասի: Գլուխ տվի:

Կսիկը—Լիզինկեն երեսը շուռ տվեց, իսկ
ինքը—Միխակը՝ հոնքերը հավաքեց, ծանր-ծանր
մտիկ արավ ինձ ու, վոնց վոր, խոսքերը քալ-
փաթինով քաշեա.

— Բարով: Ի՞նչ կա:

— Վոչինչ, խալփա, ասում եմ, սաղութին:
Յես եսոր գնում եմ Երևան, կը խնդրեյի վոր...
Խոսքի կեսը դեռ բերանումս, կնիկը—Լի-
զինկեն յետ դառավ աթոռը գոռացնելով:

Ստ. Զորյան. Գրադ. աղջկեք—6.

— Ի՞նչ կը խնդրեցիր, ասում ե, — փոփոխ, ճանապարհի ծախս: Նեղ տեղը վոր ընկնում ես՝ մեզ հիշում ես, հա... Դու մեղանից բան մի խնդրիլ, ասում ե. — Ում գործն անում ես — գնա նրանից խնդրի: Նսքան ել վոր քեզ պահում ենք, — հերիք ե: Հիմի ել՝ եկել ես՝ «Երևան եմ գընում»: Վճնց չե, ասում ե, կալասկա լծեմ, պաշար կապեմ, վոր տանես քու լիբը աղջկան...

Ասում ե, խոսում. ել չի թողնում մի խոսք ասեմ. կարկուտի պես վրա յե տալի: Հայ դու չուղեցիր իմ բանը անել. հայ լվացքս ընկավ գաղթականի ձեռը ու քու յերեսից փչացավ: Նա խոսում ե — աղջկերքը ծիծաղում են, նա խոսում ե — աղջկերքը ծիծաղում են: Ինչքան վոխ ունեք թափեց գլխիս.

— Երևան ես գնում: Արի, արի գուգեմ՝ զարգարեմ քեզ, անաղուհաց քրդի շուն...

Մինչև եդ նա խոսում եր, յես լռում եյի: Ասում եմ հլա տեսնենք ի՞նչ ե ուզում սա: Գիտեմ սիրտը երվել ե, նեղացել ե. թող խոսի: Բայց վոր տարավ ու բերեց թե՛ «անաղուհաց քրդի շուն», — ել չհամբերեցի: Մի վստա յետ դըրի, մի վոտս առաջ, աչքերս խփեցի, բերանս բաց արի:

— Տո քրդի շունն ել ես, հայի շունն ել, ասում եմ. — Քու վոչ փողն ե ինձ հարկավոր, վոչ

պաշարը: Յես ձեզանից, ասում եմ, փող ու պաշար ուղեկու չեմ եկել. ձեր փողն ել ձեզ ըլի, ձեր պաշարն ել: Յես եկա, ասում եմ, վոչ բարով ձեզ մնաս բարով ասելու ու վոչ թե փող ուղեկու...

Ասում եմ ու ել մարդ, Միխակ չեմ հարցնում: Ենպես եմ բարկացել, վոր գլխիս զափաղը ժած ե գալի: Յես խոսում եմ — աղջկերքը ծիծաղում են, յես խոսում եմ աղջկերքը ծիծաղում են:

Շատ վոր ծիծաղեցին — յետ դարձա հիմի ել դրանց.

— Դուք ինչի՞ եք ծիծաղում, ասում եմ. — Մինը պրտի ըլի ձեզ վրա ծիծաղի, թթված պառավներ, վոր քաղաքում մարդ չեք թողել — ամեն ոք վաղալ եք վաղում՝ նոր մարդ գտնեք, ուսեք թռչեք...

Դրանց վոր շարքեցի՝ փուշները թողին. ծիծաղները վերջացավ. ձենները կտրեցին: Իսկ Միխակը կարմրեց, տաքացավ ու հանկարծ ձեռը սեղանին խփեց ու կանգնեց.

— Լռիր, ասում ե, — մի համարձակվիր իմ տանն եղպես լեզու բանեցնել, թե չե ես ըստե՛յին քեզ բռնել կը տամ:

— Ինչո՞ւ համար, հարցնում եմ:

— Քու եդ խոսքերի համար, ասում ե

— Բա ինչո՞ւ, ասում եմ, քու կնիկանը բըռնել չես տալի, յերբ նա ավելի վատ խոսքեր ե ասում:

— Ձենդ կտրի, ասում ե:

Ենտեղից կնիկը, աղջկերքը.

— Պապա, դուրս արա դրան, խելագար ե: Աղջկանը բռնելու որից, ասում ե, խելագարվել ե:

— Խելագարը դուք եք, ասում եմ, հողեմ ձեր գլուխը, անխիղճ անամոթներ:

Ասի, վոտներս հագա, կապոցը վերցրի ու դուրս: Սիրտս թեթևացավ կարծես: Մինչև անգամ ուրախ եմ, վոր եդ խոսքերն ասի: Դրա համար եր, ասում եմ, խեղճ աղջիկս ասում, թե հարուստները խիղճ չունին. նրանք լավ են, յերբ քեզանից ոգավում են, յերբ իրանց համար բան ես անում, յերբ խոնարհ ես: Դրո՞ւստ վոր: Եդպես ել եղավ: Ու լավ եր, վոր եդպես եղավ: Աչքերս բացվեցին:

Դուրս եկա—տանս մի կողպեք ել՝ ավելացրի ու գնացի վակզալ: Ենտեղ հասա վոր, տեսնեմ Պետրեն պարտոն հագին, մի Քանառ ձեռին ինձ ե փնտրում հավաքված խալխի մեջ: Ինձ վոր տեսավ.

— Ես խի՞ ուշացար, մայրիկ, ասում ե:

— Վոչինչ, բան պատահեց, ասում եմ:

Ու ել չասի թե ինչ:

Գնացինք ուղիղ վագոն մտանք:

Պետրեն ծանոթացրեց ինձ կանդըխտորի հետ:

— Սա իմ յերկրորդ մայրիկն ե, ասավ. — պետք ե տանես Երևան: Առաջին անգամն ե գընում ե, ասում ե, — ենպես արա, վոր չտխրի:

Կանդըխտորը սև պալսոյով, յերկար տղա եր, շվին վզիցը կախած: Ծիծաղեց Պետրեյի խոսքի վրա:

— Հանգիստ կաց, ասում ե, վոր պոյեզը չտանի—յես ինքս կը շալակեմ: Եսքան մարդ տանում եմ, բա մի մայրիկ չեմ կարող տանել:

Պետրեն թե՛

— Գիտեմ կը տանես, ասում ե, բայց լավ տանես: Ու յերբ Երևան հասնես, ասում ե, մայրիկին կը տանես ուղիղ Արտուշի տուն: Մենակ չթողնես, Երևանին անծանոթ ե:

Կանդըխտորը թե՛ լավ:

Յերեք անգամ զանգը տվին—պոեզը շարժվեց: Բայց ենքան մարդ կա վագոնում—չունչս կտրում ե: Ակոճկեմ փակ, ժողովուրդը շատ: Մեծ մասը զինվոր ե ու կամավոր: Գնում են Ղարս: Ղարսի կովի են վատ ժամանակն ե: Դրանք գնում են ու խոսում—կովի մասին, թանգովյան մասին, են ժամանակվա փողի—բոնկերի—մասին: Բոլորն ել գանգատվում են, թե եսքան ել կոխվ կըլի, վեց-ոխտը տարի յե՛ աչք չենք

Թափում. վրաները շոր չկա, տներումը՝ հաց. ելի՛ կռիվ... Խոսում են եսպես ու ծխում: Պապիրոսի ծխից շունչս կտրում եմ, աչքերս մղկրտում են, բայց բան չեմ խոսում: Ի՞նչ ասեմ: Մտածում եմ, վոր խեղճ մարդիկ են, տնից-տեղից կտրված. վորը կնիկն է թողել տանը, վորը, ո՞վ գիտի, մանր երեխեք, հեր, մեր. դրա համար, դարդից՝ պապիրոս են քաշում: Քաշում են, վոր դարդները մոռանան: Հետո կրակի բերան են գնում, թոփի, սրի առաջ—եկ սիրտ կը գործի եղպես մարդկանց բան ասել: Ո՛ւմ հարցնում եմ՝ «Տղա ջան, ո՞ւր ես գնում».—«Կռիվ»... «Ղարս»... Կուրանամ յես, ասում եմ. կուրանաձեր մերը...

Դրանց նայում եմ՝ Յերվանդիս հիշում...

Եսպես գնում ենք, կանգրխտորը—անունը Սեդրակ եր—գնում-զալիս եմ, սրան-նրան «բիլեթ» ե հարցնում ու զալիս կողքիս նստում. «Մայրիկ վճնց ես. պոեզը հավանում ես»... Հանաքներ ե անում, վոր շատ չմտածեմ, չտխրեմ: Լավ տղա եր—ասող, խոսող: Առավոտը վոր լուսացավ—պաշարի կապոցը բաց արի, երկու ձու տվի, հավի մի բուդ՝ լոշի հետ.

— «Կեր, ասում եմ, Սեդրակ ջան, դու ինձ վորդու համ տվիր»:

Ծիծաղեց.

— «Բա վոր Երևան տանեմ, ասում ե, ինչ պտի նվիրես...»:

Զինվորները, կամավորները Ալեքսանդրապոլումը իջան, մենք գնացինք: Մի ամբողջ ուր ել գնացինք—նոր կես զիշերին հասանք Երևան: Են ժամանակ ել—կռվի տարի եր—պոեզները լավ չեյին բանում: Ասում եյին՝ նավթ չկա. ճամփեն ել խանգարված եր: Դրա համար երկու ուրով գորով տեղ հասանք: Երևանի վակզալը մուլթն եր—ճրագ, կրակ չկար. մենակ զալումն եր լուս վառվում, են ել պեծի պես: Մարդիկ իջան, վագոնները դատարկվեցին, պրծան նոր կանգրխտոր—Սեդրակը ինձ տարավ Արտուշի տուն:

Եղ Արտուշն ել ճամբու ծառայող եր. ապրում եր հենց եղտեղ՝ վակզալին մոտիկ, կազունի տան մեջ: Կնիկը ուս եր, երկու ել երեխա ուներ՝ շեկլիկ մազերով, չալ աչքերով: Վոր իմացավ Պետրեն ե զրկելինձ—լավ ընդունեցին, պատվեցին, շնորհակալ եմ: Գիշերը քնեցի, առավոտը վեր կացա, տեսեմ, եղ ուս կնիկը՝ սամավար ե քցել ու մի ենպես սեղան ե բաց արել վոր—մաքուր ձու: Տնարար կնիկ եր. քիչ ու միչ ել հայերեն գիտեր: Զարթնեցի, ուզեցի վեր կենամ. —Չի թողնում.

— Չե, ասում ե, բարութիւն, քնի. նիշալու. հոգնած ես:

Յես, ի հարկե, չքնեցի: Քնելու համար եմ եկել: Վոտիս տակին կրակ ե վառվում. ասում եմ՝ շուտ անեմ, գնամ Վիկտորիս տեսնեմ: Մինչև վեր կացա, հագնվեցի—Արտուշը եկավ: Քցովի չայ տվին, մխրով արին, մուրաբա հանեցին: Չայի վրա բոլոր հանգամանքը պատմեցի Արտուշին ու վերջն ել:

— Արտուշ ջան, ասում եմ, հիմի վոնց ա-նենք. յես ուզում եմ գնամ Վիկտորիս տեսնեմ:

— Դա հեշտ ե, ասում ե: Կասենք հեռվից ես եկել, կը խնդրենք՝ կը թողնեն:

Չայից հետո վեր կացանք գնացինք: Կապուցը Արտուշը վերցրեց ու առաջ ընկավ. յես ել շալս առա՝ նրա յետևից: Գնացինք հասանք բանտ: Խնդրեցինք, վոր ուզում ենք բռնավոր տեսնենք. Ասին՝ կարելի յե: Եղ որը, իմ բախտից, տեսնելու որն եր: Հարցրին ո՞ւմ եք ուզում տեսնել: Ասի՝ իմ աղջկան, Վիկտորիս Դանելյանցին: Բանտի գլխավորն եր, ինչ—կանչեց ծառայողներից մեկին, թե՝ Վիկտորիս Դանելյանցին բերեք: Ինձ ել Արտուշի հետ տարան մի ուրիշ սենյակ, վոր հետը խոսեմ: Քիչ հետո հեռվի կարի-գորից լսեցի թե ինչպես կանչեցին. «Վիկտորիս Դանելյանց»: Վախից թե ինչից, ել չգիտեմ,

սիրտս ենպես ե քցում, վոնց վոր բռնած ծիտ: Ինչ հալի պըտի տեսնեմ Վիկտորիս, մտածում եմ, տեսնես առողջ ե, հագին շոր կա:

Եսպես մտածում եմ, մեկ ել տեսնեմ մի աղջիկ՝ տղամարդու պիմջակ հագած, եկավ յերկաթների են կողմը կանգնեց: Յես չճանաչեցի ո՞վ ե. երեսին ունեզ չկար. վիզը բարակել, տանձի կոթ եր դա-ռել. միայն աչքերն եյին երեսին պսպղում, մեկ ել կտրած մազերն եյին ուտերիցը հետ: Յեկավ. նա նայեց ինձ, յես՝ նրան: Ինչպես երեւում ե նա ել ինձ լավ չճանաչեց. չեր սպասում, թե եկած կըլեմ Երեան: Նոր դա.

— Մայրիկ, ասում ե, դու ես:

Սիրտս թուլացավ: Վեց ամիս եր ձենը չեյի լսել:

— Յես եմ, Վիկտոր ջան...

Ասի ու լաց եղա: Ել չկարացի ինձ պահեմ:

— Դե, լավ, ասում ե.— լաց լինելու չես յե-կել: Ասա մի տեսնեմ ինչո՞ւ յես եկել, ի՞նչ կա:

— Քեզ տեսնելու, ասում եմ, Վիկտոր ջան:

— Ե՛հ, ասում ե, դրա համար ել ծախս ես արել, հասել եստե՞ղ:

Խոսեցինք եսպես-ենպես, ու յես հարց-նում եմ.

— Բա յե՞րբ պըտի ազատվես, Վիկտոր ջան. յե՞րբ պըտի գաս տուն:

— Շուտով, ասում ե, մայրիկ, շուտով բռնորս ել կազատվենք:

Ասում ե ու նայում դարձալի կողմը, վոր կանգնած՝ լսում ե մեզ:

Յեռ ուրախացա.

— Վճնց, ասում եմ, ուրեմն գործը քննել ենք:

— Ո՞վ պլտի մեր գործը քննի, ասում ե.

— Մենք կազատվենք առանց քննիչի ել: Մեր ընկերները կը գան շուտով, ասում ե, կազատեն:

Դա վոր եսպես սկսեց—դարձալը են կողմից, թե՛ «եզ մասին չի կարելի, գործի մասին խոսեցեք, որիորդ»:

Խոսեցինք մի քիչ ել, յես «մնաս բարով» արի՛ դուրս եկա, վոր եքսի ուրը ճամփա ընկեմ: Բայց տուն հասա թե չե—խաբար եկավ, վոր թուրքերն Ալեքսանդրապոլը գրավել են, ճամփեն փակվել ե:

Այ քեզ խայտառակություն: Ի՞նչ անեմ հիմի... ել ճար չկար: Պետք ե մնայի...

Ու մնացի Յերևան, Արտուշի տունը: Մտածում եմ—սա ինչ վատ բան եղավ, եկա ես խեղճ մարդկանց տանը բեռ դառա: Բայց Արտուշը թե՛

— Վոչինչ, մայրիկ, ասում ե, մի մտածի. մեր մերն ես. քաշվիլ մի... Մի կտոր հաց կը գտնենք...

Կնիկն ել մի կողմից.

— Նիչեվո, բարուեկա նիչեվո...

Եսպես անցավ մի քանի օր: Դարդ եմ ասում, տեսնես կազատվի՞ Վիկտորը, կամ յե՞րբ կազատվի, իսկ—Արտուշը ինձ սիրտ եր տալիս, թե շատ չի քաշի. շուտով, շուտով...

Մի օր ել դա եկավ թե՛—Մայրիկ, վեր կաց գնանք բանտ:

— Ի՞նչ կա. Արտուշ ջան:

— Մեր ընկերները եսոր բանտից դուրս են գալիս: Վիկտորն ել դրանց հետ:

— Վճնց թե, զարմանում եմ:

— Բա, ասում ե, կառավարությունը փոխվեց: Իշխանությունը հիմի մեր ձեռին ե...

Նոր իմանամ, վոր ես Արտուշն ել բալչեիկ ե, Պետրեյի ընկերը:

Գնացինք: Են ինչ վոր յես տեսա—պատմել չի ըլի: Ի՞նչ ուրախություն եր: Հասանք ենտեղ, վոր մարդիկ հավաքվել-կիտվել են բանտի դրանը: Դրոշակներով, բանով: Ու մեկը դրանց միջից մի քարի վրա բարձրացած ճառ ե ասում բանտից դուրս եկածներին.

— Ընկերներ, դուք շատ չարչարվեցիք... Եսպես-ենպես...

Դա խոսում ե, յես՝ աչքերս չորս արած

Վիկտորին եմ ման գալիս: Բայց եղբան մարդու մեջ Վիկտոր կը գտնվի: Դեռ նայեցի, դեն նայեցի—չկան: Մին ել—յերբ խոսողը վերջացրեց—նրա տեղը բարձրացավ Վիկտորը՝ ելի աղամարդու պինջակը հագին, կտրած մազերը բաց ուսերին կախ: Վեր կացավ ու՝

— Կատարվեց, ասում ե. են ինչ վոր մենք սպասում եյինք...

Ու խոսեց, խոսեց...

Դա խոսում ե—յես լաց եմ ըլում, դա խոսում ե—յես լաց եմ ըլում: Ես անգամ ուրիշ տեսակ: Լաց եմ ըլում ուրախությունից...

Դա վոր խոսեց պրծավ—յես, խալխի միջով, զորով մոտեցա դրան ու թեք բռնեցի.

— Վիկտոր:

— Վայ, մայրիկ, ասում ե:

— Յես եմ, Վիկտոր ջան:

Բռնեցինք իրար, համբուրվեցինք, ու յես լաց եմ ըլում: Արտասուքս չի կտրվում: Լաց եմ ըլում ուրախությունից...

Դրանից հետո ամիս ու կես մնացի Յերեան՝ Վիկտորի մոտ: Մնացի, քանի վոր ճամփեն փակ եր. թուրքերը նստած եյին Ալեքսանդրապոլում: Եղ ամիս ու կեսը ինձ համար շատ դժվար ան-

ցավ: Յես քաղաքին անձանոթ, բոլոր ժամանակ ել մտածում եմ՝ տեսնես տունս ի՞նչ եղավ, ի՞նչ պատահեց: Թալանեցին, կտրեցին: Մտածում եմ ու սիրտս չի հանգստանում: Վիկտորի հետ ճաշարան եյի գնում, գալի տուն: Նա գնում եր գործի, ժողովի—յես մնում եյի տանը ու մտածում ելի տանս մասին: Թալանեցին, կտրեցին: Ու սպասում եմ ճամփեն բացվի—գնամ: Մի օր ել—դա հունվարի վերջին եր—իմացանք մի պոեզ ե գնում Թիֆլիս: Կամիսարի պոեզ ե: Վիկտորը դեռ ընկավ, դեն ընկավ, սրան խնդրեց, նրան խնդրվեց—պոեզուսի տեղ տվին: Նստեցի եկա մեր քաղաքը: Ջմեովա են թունդ ժամանակն ե: Հունվարը: ցուրտը թրի պես կտրում ե: Վաղունում սառչում եյինք: Հասա մեր վակզալը—Պետրեն պատահեց:

— Բարո՛վ, մայրիկ, բարո՛վ:

— Բարին արևիդ, Պետրե ջան:

— Ի՞նչպես գնացիր, ընկեր Վիկտորն ի՞նչ պես ե:

Հարց ու փորձ ամեն բանից: Ասի՝ լավ գնացի, Վիկտորս ել շատ բարով ե անում: Դրուստ: Նա ասել եր, վոր բարե անեմ Պետրեյին և շնորհակալութիւն հայտնեմ իրա կողմից: Հետո տեսնեմ դրա դոշին մի կարմիր կտոր:

— Դու ել բալչե՞իկ ես, Պետրե ջան:

Թե՛ հա. ինձ ընկեր Վիկտորն ե քալչեիկ գրել: Այ թե հա, մտածում եմ: Հիմի հասկացա, թե ինչու ե նա հարգում Վիկտորիս, ու նրա հետ ել ինձ:

Դա տեսավ տուն եմ գալիս, ձեռիս ել բան կա—Փայտն կանչեց ելի, նստացրեց: Փայտն նստած գալիս եմ տուն ու մտածում եմ, թե տեսնես ինչպե՞ս ե տունս—անմլան ե, բան ե պատահե՞լ:—Եկա տուն: Հարեաններս են անգամվա պես սկի չգարմացան ինձ Փայտնով տեսնելիս: Միխակի կնիկը—Լիզինկեն եղ ժամանակ հայաթի դրանն եր: Ինձ վոր տեսավ—ուրախացավ:

— Աղջի, Աննա: Վերջապես եկար, ասում ե.—մենք ել մտածում ենք թե ի՞նչ պատահեց խեղճ կնկան. տեղ հասավ, հիվանդացավ:

Յես բան չխոսեցի: Նա ելի.

— Աչքներս ջուր կտրեց, ասում ե.—Վախում եյինք թե մի բան պատահած ըլի:

Ու հրավիրում ե իրա տուն չայի:

— Արի, ասում ե, արի, հոգնած, մրսած կըլես. արի՛ չայ խմի, սամավարը դեռ տաք ե:

Հայաթը մտա, Միխակը պատահեց՝ բալկոնում կանգնած:

— Աղջի, Աննա, դժու ես, հարցնում ե.—Յես ել ասում եմ՝ ես կնիկը ի՞նչ եղավ:

Ու սա ել մի կողմից ե հրավիրում չայի:

— Արի, ասում ե, մրսած կըլես: Արի:

Բան չեմ խոսում: Սուս ու փուս, կապոցը ձեռիս գնում եմ դեպի պազվալը—իմ ոթախը:

Իսկ նա՛

— Քեզ չեմ ասում, աղջի արի, չայ խմի...

Շատ վոր ամիս—մարդը ջուկ, կնիկը ջուկ,

— Շնորհակալ եմ, ասի՛ ու մտա պազվալի բալկոնը: Մտա ի՞նչ տեսնեմ—իմ դրան վրա ուրիշ կողպեք... Վոնց վոր կացնով գլխիս տան: Ծնկներս թուլացան, մնացի սառած կանգնած. սառ ու տաք քրտինք եկավ վրես: Միրտս վոնց վոր մզես: Ուրեմն տունս կտրել են, մտածում եմ, դրա համար սրանք ինձ վերե են կանչում, վար սիրտս առնեն:

— Ես ի՞նչ բան ե, ասում եմ, ես ում կողպեքն ե:

Լիզինկեն թե.—Մերն ե, ասում ե.—Արի վերե, բալանիքը մեզ մոտ ե:

— Ի՞նչ ե պատահել, ասում եմ, տունս կտրե՞լ են, ի՞նչ ե:

Թե՛ չե, արի վերե կը պատմեմ:

— Ել ի՞նչ գամ, ասում եմ.—բալանիքը տըվեք, տեսնեմ ինչ ողբաթ ե եկել գլուխս:

— Վոչ մի ողբաթ ել չկա, ասում ե.—Հանգիստ կաց. մենք եստեղ թշնամի չենք վոր թողնենք քու տունը թալանեն:

Քաղցր խոսում ե. ելի հրավիրում չայ խմելու:

— Դու հլա արի չայ խմի, ասում ե, յես ամեն բան կը բացատրեմ:

Մարդը—Միխակն ել մի կողմից:

Շատ վոր ստիպեցին—գնացի: Մարդ ենք, մահկանացու, մտածում եմ, խռով մնալն ել մի բան չի. թող իրանց արածի համար իրանք ա-մանչեն: Ամիս ու կես առաջ շան լափը թա-փեցին գլխիս, տանից համարյա դուրս արին—հիմի ինչ ե պատահել, մտածում եմ, վոր եսպես հրավիրում են, ուզում են պատվել: Քարը գո-գիցս վեր ածի—գնացի: Մտա դրանց ոթախը թե չե—գարմանքից մնացի կանգնած: Տունը վոնց վոր կլլած. վոչ պոլին խալիչա կա, վոչ ակոսկեփին՝ վարագույր, վոչ սեղանին՝ երես: Բուֆետի շկաֆը դատարկ ե, աթոռների մեծ մասը չկա, դիվանի խալչեն ու նախշած բարձերը չկան: Դիվանի վրա մի կարպետ ե հասարակ: Մի խոսքով՝ տունը կարծես, պոկած—թալանած: Իրանք ել հին շորեր են հագել—կանգնել:

Աղջկերքը եկան ներսի ոթախից.

— Բարով, Աննա, ասում են,—Յերեանը հավանեցի՞ր:

— Կա ելի, քաղաք ե իրա համար:

Տեանեմ՝ դրանք ել են հին հագնված: Ել առաջվանը չեն: Շախները կոտրած ե: Չե, մտա-

ծում եմ, եստեղ մի բան կա: Կամ մի բան ե պատահել սրանց, կամ բալչիկները սրանց ապ-րանքները տարել են: Ու հարցնում եմ.

— Ես ինչ բան ե, ասում եմ, ես ձեր ապ-րանքն ուր ե:

Լիզինկեն թե.—Պապլալումն ե:

Յես մտա կծեցի: Բալչիկներից վախեցել են, մտածում եմ: Չե վոր խոսում են, վոր բալ-չիկները թալանում են: Եղ վոր մտածեցի, սիր-տըս ելի ա՜ն ընկավ:

— Բա իմ կողպեքը խի՞ ե փոխված:

— Եղ վոչինչ, ասում ե Լիզինկեն.—մենք ենք փոխել, վոր պինդ ըլի:

Տեր ասոված! Բան չեմ հասկանում: Մար-դիկ եսքան սրտացավ են եղել, իսկ յես կաս-կածում եյի: Սամավարը տաք եր. մի թաս չայ խմեցի խաթրներից չըլելու համար, ու ասում եմ.

— Դե, բլանիքը տվեք, գնամ տեսնեմ տունս ինչ հալի յե. մուկը հիմի շորերս կտրել ե: Նա թե՛

— Վախիլ մի, մենք ենտեղ կատու ենք քցել:

Տեր ասոված!

— Կատու եք քցել, ասում եմ.—բա վոր ամաններս ջարդի՞. բաց դրված են:

— Չի ջարդի, ասում ե. մենք տեղավորել ենք:

— Վո՞րտեղ:

Թե՛ շկաֆում:

Դրանք ելի խնդրվեցին. յես՝ չե՛ վոր չե՛ Ուսկեցի զբանց ապրանքը մեկ-մեկ գուրս տանել:

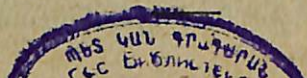
Եդ վոր տեսան, իրանք—հեր, մեր, աղջկերք—եկան իրանց ապրանքը տարան: Ուրիշ ժամանակ վոչ մեկն ել բանի ձեռ չեյին տա: Հիմի տեսնեյիր—չորս շանդանի եյին դառել. կնիկը մարգուց՝ եր ժրացել, մարդը՝ կնկանից, աղջկերքը—երկուսից ել: Կրում են ու հեղացած փնթփնթում. «Մեր ապրանքը քեզ չեր՝ ուտի. ինչ վնաս պրտի ըլեր»... Եսպէս-ենպէս: Իսկ յես բան չեմ խոսում:

Կրեցին—նոր իմ տունը մաքրեցի՝ հստեցի:

...Մնացի մի երկու ամիս—Վիկտորս զրեց թե՛ արի Երեան: Ունեցած-չունեցածս հալաքեցի, մի քանի բան ծախեցի, եկա աղջկաս մոտ:

Հիմի, ես երկու տարի յե Երեան եմ: Աղջիկս աշխատում ե՛ ինձ պահում: Ազատվել եմ սրա-նրա լվացքից: Գործս կն ե հիմի, վոր կերպիւր եմ եփում ու տունը պահում: Վիկտորը առաջվա պէս գնում ե ելի ժողովներ, մեկ-մեկ ել գեղերը, վոր կնանոց ժողովներ անի, նրանց զրի սեն ու սիպտակը սովրեցնի: Սպրում եմ աղանջս դինջ—ել վոչ Լիզինկի ձենն եմ լսում, վոչ մարդու, թե արի վոսնամանները սրբի, պոլերը մաքրի: Աստված յեթե Յերվանդիս խլեց—Վիկտորիս գոնե ենքան խելք տվեց, վոր հողեց-հողի չկորչեմ...

Եսպէս եղավ բանը...

<< Ազգային գրադարան

NL0398930

ՄԱՍՈՒԼԻ ՏԱԿ ԵՆ

„ՀԵՐԱՅ“ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏԵՎՅԱԼ ԳՐԹԵՐԸ.

ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ

1. Դ. ԴԵՄԻՐՃՅԱՆ—Ծանոթներ, ժողովածու:
2. ՄԻՔ. ՄԱՆՎԵԼՅԱՆ—Ժամանակակից Մելոդրամ:
3. ՍՏ. ՋՈՐՅԱՆ—Հեղինակի Նախագահը:
4. ՄԻՔ. ՄԱՆՎԵԼՅԱՆ—Գործադուլ, պիես:
5. ԱԼԻՔ—Գրական-Քննադատական Ալմանախ:

ՄԱՆԿԱԿԱՆ

6. ՍՏ. ՋՈՐՅԱՆ—Ելերարական Լամպը, պատկերազարդ:
7. ՄԻՔ. ԶԱՌԱՅՅԱՆ—Մորեխ, ընագիտական հեքյաթ, պատկ.
8. Ն. ԱԳՆԻՎՑԵՎ—Մի Բաժակ Թեյ, փոխ. Ա. Ք. Մանուկյան, պատկ.
9. ՍՏ. ՋՈՐՅԱՆ—Պուժանը, պատկերազարդ:

ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

10. ԹԱԴ. ԱՎԴԱԼԲԵԳՅԱՆ—Արսեն Թոխմախյան:
11. С. МАНАСЕРИАН—Озеро Гокчай, с предисловием
инж. А. Каспаряна.